

Gérard Chaliand:

Revolucionarni mitovi
trećeg svijeta

Predgovor Noam Chomsky

Edition du Seuil, 1976.

biblioteka »L'histoire immédiate«

U Seuilovoj biblioteci »Neposredna povijest«, što je uređuje poznati francuski publicist Jean Lacouture, pojavila se knjiga Gérarda Chalianda »Revolucionarni mitovi trećeg svijeta«, vrijedan doprinos razumijevanju revolucionarnih kretanja u društvima koje mi nazivamo »zemljama u razvoju«, a on, — po inerciji na Zapadu već ustaljene pogrešne terminologije — »Treći svijet«. Knjiga je materijalni rezultat njegova dugogodišnjeg istraživačkog rada u proučavanju onoga što se o toj problematici objavljuje, i njegova izravnog rada na terenu — 7 godina boravka kao što sam kaže, »kao promatrača sudionika« u zemljama u kojima se odvijaju revolucionarne aktivnosti. Radi se o misaonom zaokruženju problematike koja se tiče svijeta u cjelini, a to su putevi ostvarenja revolucije, putevi ka napretku najvećeg dijela čovječanstva, ka međusobnom življenju u što bolje organiziranom i društveno ljudskijem obliku. To je politološka studija strategija, taktika i metoda oružane borbe, te analiza uspjeha i neuspjeha revolucionarnih pokreta. Autor govori o prirodi tih pokreta, te koji su im ciljevi, klasne osnove nosilaca, a koje su kulturne i povijesne činjenice koje određuju njihovu sudbinu, dakle, raščlambom pokušava doprijeti do odgovora, zbog čega su samo neki revolucionarni pokreti postigli uspjeh? Stoga se kritički osvrće na niz revolucionarnih mitova našeg doba, te odatle i naslov ovom djelu koje je nastalo na bazi uočavanja činjenica što ih je već djelomice iznio u 7 samostalnih studija o pojedinim od zemalja o kojima se radi, uz dodatno temeljito studiranje cjelokupnosti spomenute problematike (na 16 stranica navodi bibliografiju).

U uvodu govori o dimenzijama nerazvijenosti i o nekim ključnim problemima koji se javljaju u formiranju tih društava u moderni oblik nacije. »Razvoj nije problem koji se ekonomski može riješiti, prije svega to je politički problem«, ističe Chaliand. Ovdje razmatra pojavljivanje revolucionarnih pokreta, čije se širenje pokazalo kao mit zbog precjenjivanja revolucionarnih mogućnosti. Naime, navodi, revolucionarna se stagnacija produžuje pod trostrukim učinkom: integriranja srednjih gradskih slojeva, odsutnosti klasne svijesti kod malobrojnih radnika i marginalizacije najvećeg dijela stanovništva u većini tih zemalja. Za socijalni razvoj tih zemalja autor smatra važnim utjecaj neokolonijalizma na razvoj klase upravljača, što posebno analizira.

U prvom dijelu knjige upoznaje čitaoca sa političkom strategijom oružane borbe. Na planu općih zakonitosti narodnog rata, čiju nam je definiciju dao Klausewitz, uz temeljan motiv nacionalizma koji je i nadalje bitan element seljačkog otpora zavojevaču, u naše se vrijeme ne ističe više toliko vojni faktor kao odlučujući činilac mobiliziranja razvlaštenih seljaka oko borbe za zemlju, pravdu, dostojanstvo. Poraz metropola u suštini je politički poraz. Chaliand zatim raščlanjuje različite faze modernog revolucionarnog rata, te naglašava osnovne točke uspješnosti: objektivni i subjektivni uvjeti mora da su takvi da dominacija ili strana agresija omogućuju mobiliziranje najširih slojeva oko nacionalnog i socijalnog zadatka, te povezanost revolucionarne organizacije i njene tajne političke infrastrukture sa stanovništvom. Političku strategiju oružane borbe autor zatim razmatra u pravim ma-

lim studijama o nekim revolucionarnim pokretima. Analizirajući latinsko-američke gerile, Chaliand ocjenjuje da im je osim međunarodnih uvjeta prvenstveno nedostajala strategija i jasno sagledavanje njihovih vlastitih nacionalnih problema, naime, bile one seoske ili gradske, zajedničko im je da su ostale izolirane od masa. Mit o latinsko-američkom kontinentalizmu kako ga izražava dio inteligencije u očima seljačkih masa suviše je apstraktan, ako se pritom i zanemari važnost indijanskog pitanja, pa je još daleko mogućnost provođenja nacionalne integracije. Tome treba pribrojiti neke psihološke faktore mentaliteta. U odnosu na te činioce, smatra autor, indirektno intervencije Sjedinjenih Američkih Država posve su drugorazrednog značaja. Pa ako i faza lokalnog urastanja uspije, osnovna je slabost gerilskih pokreta u Latinskoj Americi njihova politička nesposobnost da stvore disciplinirani aparat na razini zemlje, kaže Chaliand. Detaljno analizira Kolumbijsku gerilu, alžirski rat, revolucionarni pokret u Gvineji-Bisao, palestinski otpor, da bi završio s praksom južnovijetnamskog Fronta narodnog oslobođenja koju imenuje revolucionarnom djelotvornošću, te iznosi bitne karakteristike koje su omogućile njegovu efikasnost. Na kraju tog odjeljka navodi glavne značajke strategije druge strane, to jest, upoznaje nas s teorijom i praksom suzbijanja ustanaka.

Drugi dio knjige, pod naslovom »Metamorfoze socijalizma«, govori najprije o antiimperijalističkim nacionalnim revolucijama, zatim o nacionalnim i socijalnim revolucijama, te o teoriji i praksi »marksizma i lenjinizma«, u kojoj traži suvremene značajne tendencije, koje vode ka sutrašnjici, a autor to smatra bitnim radi razmatranja puteva kojima kroče zemlje u razvoju.

Antiimperijalističke nacionalne revolucije bitno se razlikuju od neokolonijalnih režima po volji države da kontrolira resurse zemlje, dakle po procesu nacionalizacije, a od nacionalnih i socijalnih revolucija po tome što u unutrašnjosti svog društva nisu uspjele produžiti temeljite društvene promjene. Ideologija im se kristalizirala oko antikolonijalizma, a nacionalizam je postao mobilizatorski mit jer dotad nacija nije postojala. Stvara se administrativna buržoazija koja nadzire etatizirani privredni sektor, a klasna borba je odbačena. Želeći ilustrirati taj tip revolucije, Chaliand navodi kao klasični obrazac naserovski Egipat,

a zatim razmatra primjer nezavisnog Alžira kojega smatra posebno karakterističnim. Naime, alžirska je revolucija ostala nacionalna, nije promijenila društveno ustrojstvo, a raskorak između revolucionarnih riječi i konzervativne ideologije, misli Chaliand, mora začuditi. Slijedeći zanimljiv primjer je Peru, ili kako ga vidi Chaliand, populizam na vrhu, jer sve inicijative pokazuju da je želja ostvarenje modernizacije zemlje koherentnim reformističkim programom. Spominje i Čile, kao »suviše reformi — a nedovoljno revolucije«, smatrajući da je Aljendea paralizirao njegov legalizam i nemogućnost da razriješi ekonomsku krizu, te sama dinamika situacije, koja ga je politički gurala u desno, a nije uspio odlučno krenuti u lijevo da se osloni na radikalne promjene što su ih samostalno — tokom posljednje godine — poduzimali radnici bez, ili usprkos, izričitih uputa vlada, pa je puč stoga bio logični rezultat takvog stanja.

Na planu nacionalnih i socijalnih revolucija Chaliand ocjenjuje i sjevernovijetnamsku borbu, koja se od drugih antiimperijalističkih nacionalnih revolucija kvalitativno razlikuje na društvenom planu, ali — smatra on — granice koje je iskazala na planu demokracije od vode u teoretsko razmatranje odnosa socijalizma i birokracije. Posebno je karakteristično, naglašava Chaliand, da sjevernovijetnamska partijska ideologija ima porijeklo s jedne strane u nacionalizmu, a druge u marksizmu-lenjinizmu, te da je prvo u svijetu, već od tridesetih godina, imala među svojim ciljevima nacionalni pokret za nezavisnost.

I tako dolazimo do onog dijela koji nije toliko zanimljiv za marksistički obrazovanog čitaoca, ali autor smatra da nikakva procjena socijalizma nije moguća bez nekoliko referencija na marksizam, iako to doduše po svom karakteru ne spada u ovu knjigu.

Naime, nije moguće govoriti o suvremenim pokretima bez podsjećanja na povijesni primjer ruske revolucije i osnovne principe osnivača. Stoga Chaliand povijesno prikazuje revoluciju, građansku i oktobarsku, probleme i dileme, Lenjinove inicijative, kritiku Radničke opozicije, teoriju diktature proletarijata, radanje birokracije, kritike Roze Luxemburg, Trockog. Kritizira Marxovu misao u njenom »pročanskom« vidu koji se tiče države, smatrajući to utopijom, koju je Lenjin prevladao uočivši bit imperijalizma, iz čega su proizašli za-

ključni o avangardnoj ulozi partije i industrijalizacije. Ali, naglašava on, jedina strateška koncepcija što je mogla donijeti važne društvene promjene bila je praćena neizbježnim razvojem upravljačke birokracije, što je rezultiralo i praksom u međunarodnom radničkom pokretu.

Kao model drugačiji od sovjetskog, te kao težnju ka antibirokratizaciji, Chaliand zatim razmatra naš, jugoslavenski model samoupravljanja, samo na žalost na tuđim podacima starijim više od deset godina, što mu nije poslužilo za dublje razumijevanje problematike našeg društveno-političkog razvoja. Izražava bojazan da samoupravljanje ne zadrži radnike na razini poduzeća, a evo tome upravo i teži naša nova praksa u udruženom radu.

Na kraju, razmatrajući perspektive i bilancu epohe, Chaliand ukazuje na problem birokracije kao na jedan od neželjenih rezultata, koji se u zemljama gdje su se dogodine nacionalne i socijalne revolucije pokazuje kao središnji. Što je siromašniji i zaostalije društvo u kojem se rađa revolucija, to se birokracija pokazuje svemoćnijom. Ocrtava se kao neminovna pojava utoliko više što je u zametku zamislili o partijskoj avangardi, a također, kada partijska avangarda već postoji, rađa se kroz specijalizaciju administrativnih i političkih zadataka. »Ono što je osnovno, a često se zaboravlja, jest da nijedan režim ne može proizaći iz nečega drugog, nego društvo iz kojeg potječe«, naglašava Chaliand.

»Što ostaje od ciljeva socijalizma?«, pita autor, pa odgovara:

»Borba za što aktivnije sudjelovanje u odlučivanju, podizanje obrazovanja i institucionalnih mogućnosti koje će to sudjelovanje učiniti što je manje moguće iluzornim, povećati slobode — podrazumijevajući i one manjina, — smanjiti nejednakosti i srušiti one koje

moгу postojati, osobito položaj žena, te odnose snage na svim razinama što više uravnotežiti... Ukratko, prorešetati vanjski red stvari, korijene porobljavanja, te zadovoljiti sve osnovne potrebe i krajnji luksus — slobodno vrijeme«, te zaključuje: »Svijet je pun promjena, ali ništa ne pokazuje da se može promijeniti tokom povijesti temeljene na odnosima sile«.

Vrijednost ove knjige je prije svega u pokušaju davanja kompletnog uvida i odgovora o pitanju uvjeta u kojima se može voditi revolucionarna oružana borba, dakle o mogućnostima za pokušaj revolucionarnog prevrata, te o načinu te borbe da bi se postigao cilj, a taj je društveni preobražaj. Analiza i ocjene izuzetno su kvalitetne, jer su unatoč toga što su prožete dubokom naklonošću ispunjene kritičkim stavom koji gotovo hladno i neumoljivo niže argumente svog viđenja, svježje, lapidarno, ponekad oštro, utemeljeno na već klasičnim zasadama francuske kritičke marksističke orijentacije. Vrijedna je u onome što sam autor kaže da je i želio postići, a to da je kritički pokušaj zaokruženja činjenica koje se nalaze ispod programa, deklaracija i parola.

Zaključak o sveopćoj birokratizaciji svijeta nesumnjivo da stoji, jer ga pokazuju ne samo puki statistički podaci nego i razvoj društva koje danas ne treba većinu svojih radno sposobnih ljudi za proizvodnju dobara, međutim, ispustio je iz vida posebnu ulogu koju ima jedan od dijelova te birokracije, a to je vojni faktor. Zanemarujući neke nedostatke, može se kazati da je ova knjiga značajan doprinos razumijevanju suvremene političke povijesti zemalja u razvoju.

Branka Balkovac — Kereški

Povijesna analiza ustaškog terora i nacionalne izdaje

Fikreta Jelić-Butić:

Ustaše i NDH

Sveučilišna naklada Liber

Zagreb 1977.

Monografija »Ustaše i nezavisna država Hrvatska 1941—1945« predstavlja u nas do sad najpotpunije pisano znanstveno djelo kojim se u cjelini prezentira i eksplicira povijesna analiza ustaštva. Monografija zalista jest vrijedan, povijesno-analitičan znanstveni prilog proučavanju ustaškog fenomena, njihove strukture, ideologije i politike, kao i vještačke nazovi državne tvorevine, koja je djelovala isključivo metodama terora i bezobzirnog nasilja.

Jer u povijesti Hrvatske, valja na početku istaći, nije postojao takav terorizam i takva nacionalna izdaja kao što je bilo ustaštvo, posebno u vrijeme prvih godina fašističko-nacističke okupacije i djelovanja njihove vještačke tvorevine Nezavisne države Hrvatske koja nije bila niti nezavisna, niti država, već fašistička tvorevina što je dobro poslužila kao instrument razbijanja Jugoslavije i drastičnog raspirivanja bratoubilačke borbe u njezinom centralnom dijelu.

Upravo se u navedenoj monografiji sa znanstvenim pristupom i objektivnom eksplikacijom raspravlja o ustaško-terorističkoj organizaciji na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem i njihovim bezobzirnim i bezuspješnim naporima da nakon razbijanja Jugoslavije i proglašenja Nezavisne države Hrvatske uspostavljene »sistem« dobije potreban unutarnji društveno-ekonomski oslonac.

Dakako u tome nikakvim sredstvima prisile i terora nisu mogli uspjeti osim kod malobrojnih, kako reče autor djela, »deklasiranih elemenata« i osoba koje su novonastalu situaciju prihvatile kao »mogućnost za ispoljavanje

i izživljavanje svojih primitivnih strasti i ambicija«. Upravo zbog toga, i zato što je ustaštvo prvenstveno bilo konstituirano kao teroristička organizacija, ono nije moglo imati snažnije podrške u hrvatskom seljaštvu, ističe se u tekstovima monografije.

Monografija se temelji na uspješno obranjenoj doktorskoj disertaciji, a nastala je u sklopu znanstvenoistraživačkog programa Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske kao rezultat dugogodišnjeg sistematskog, kontinuiranog i strpljivog rada autora fundiranog na brojnoj arhivskoj građi, memoarskoj i historio-grafskoj literaturi, periodici i drugim historijskim izvorima, što je naznačeno u brojnim bilješkama knjige. Bilješke, uz ostalo, upućuju zainteresirane čitatelje — posebno povjesničare i sve one koji se tim fenomenom bave — na dublje pomiranjje i šire upoznavanje s problematikom o kojoj se u monografiji govori. Knjiga je inače podijeljena na četiri poglavlja: **Dolazak ustaša na vlast, Organizacija ustaškog sistema, Napori za širenjem i učvršćenjem društveno-političke osnove ustaškog režima, Pokušaj prevladavanja krize Nezavisne države Hrvatske, njezin slom**, te zaključak i uvodni dio. Na kraju su objavljeni: kazalo imena, objašnjenje krtica i četiri povijesne karte Jugoslavije kojima se daje pregled od okupacije i njezinog komadanja do konačnog oslobođenja.

Autor u uvodnom dijelu knjige daje analitički prikaz geneze i djelovanja ustaške organizacije prije kapitulacije Jugoslavije, odnosno proglašenja Nezavisne države Hrvatske 10. travnja 1941. godine. Veza su dakako

frankovci, a početno jezgro čine pripadnici pravaške republikanske omladine, što od 1926. godine djeluje u okviru Hrvatske stranke prava čiji je član bio i sam Ante Pavelić koji iz straha, napominje autor, u vrijeme šestojanuarske diktature 1929. godine bježi iz Jugoslavije. On se u Beču povezuje s malobrojom skupinom frankovačko-pravaških izbjeglica koji su tamo bili emigranti još nakon ujedinjenja i proglašenja jugoslavenske državne zajednice.

U toj skupini bilo je i nekoliko oficira bivše austro-ugarske vojske među njima i Eugen Dido Kvaternik koji će 10. travnja u Zagrebu uz osiguranje okupacionih sila proglasiti u ime poglavnika Nezavisnu državu Hrvatsku. Od navedene skupine i nekolicine novopribijeglih njihovih istomišljenika pretežno iz redova pravaške omladine početkom 1932. godine Pavelić formira ustašku organizaciju.

«...Pripreme za formalno konstituiranje ustaške organizacije trajale su oko dvije godine. Osnovno obilježje davalo im je stvaranje manjih vojnih formacija, koje su bile uvježbavane za diverzantske akcije u Jugoslaviji...» (st. 21). Njihove su se, dakle, akcije iscrpljivale u organiziranju i obučavanju manjih diverzantskih grupa, odnosno — kako reče autor — »prisednutih ustaša obučavanju i vršenju službe, a ona se sastojala u vršenju terorističkih akcija, pa se najviše pažnje i posvećivalo uvježbavanju izvođenja atentata, raznih diverzija, te pravljenju paklenih strojeva...» (26).

Govoreći o programskoj koncepciji buduće ustaške države koja bi se temeljila po uzoru na totalitarne sisteme, autor ističe da oni i nisu nikad imali vlastitu koncepciju, već su prihvatili onu koja je postojala u fašističkoj Italiji i onu koju su nacisti razvijali u Njemačkoj nakon dolaska na vlast. «...Realizacija, dakle, takve koncepcije s osloncem na sile u čijim se službama nalazi, mogla je jedino jamčiti dolazak ustaša na vlast.» (24).

Valja naglasiti da su ustaše od početka do kraja svoga postojanja u svemu oponašali i još drastičnije u djelo provodili rasističku ideologiju nacizma. Kao dokaz vezivanja sudbine hrvatskog uz savezništvo i budućnost njemačkog naroda u »preuređenoj Evropi, Pavelić je do kraja ispoljio antislavensku koncepciju ustaštva, insistirajući da u širokim slojevima hrvatskog naroda nikad nije postojala neka opća slavenska svijest, što je dokaz da Hrvati uopće i nijesu slavenskog, nego gotskog podrijetla» (29).

Upravo navedena ustaška teza o neslavenskom, već gotskom, odnosno arijevskom porijeklu Hrvata dobiva izrazito rasističku tendenciju s »glavnim ciljem da se ukaže na nespojivost bilo kakvog zajedništva života Hrvata i Srba. Bio je to ujedno i glavni korak u razradi teorije o totalnoj negativnoj ulozi Srba u povijesti hrvatskog naroda. Srpski narod je označen kao izvor svega zla koje je hrvatski narod proživljavao u svojoj višestoljetnoj borbi za nacionalno oslobođenje...» (138).

Ustaše su osuđivale sve ideologije kao neprijateljske koje su se suprotstavljale fašističko-nacističkoj, a iza njih su — po mišljenju ustaša — stajali Židovi, Srbi i komunisti protiv kojih su primjenjivali drastične oblike terora. Teror je, dakle, bio i ostaje glavno obilježje, osnovna i gotovo jedina metoda njihova djelovanja. Sistem terora, zasnovan na posebnim institucijama, bio je u svojoj biti metod provođenja sredstvima nasilja rasističke politike »unutarnjeg prečišćavanja« Hrvata i Muslimana i potpuna likvidacija Židova, Srba i drugih pripadnika naroda i narodnosti na području Jugoslavije.

Posebno se naglašavalo da su Židovi i Srbi došli u Hrvatsku navodno kao neprijatelji, pa su se morali »milom ili silom odati i iseliti«. Nad njima su se primjenjivali raznovrsni oblici terora i genocida (potpunog uništavanja i iseljavanja) koji su bili tako drastični da su se i sami nacisti kao okupatori zgražali i morali u nekim momentima intervenirati jer su se bojali masovnog ustanka i vlastitih pozicija u Jugoslaviji, za što su ustaše bili sljepi i kratkovidni.

Pišući o ustaškom teroru nad Srbima, autor ističe da razdoblje od proglašenja NDH do kolovoza 1941. »čini zasebnu etapu u sprovođenju ustaškog terora nad srpskim stanovništvom. Ako bi trebalo dati osnovnu karakteristiku toj etapi, onda se ona svakako sastoji u tome da je ustaški teror ispoljio u punoj mjeri sve svoje bitne oblike. Ovo se u prvom redu odnosi na masovna hapšenja i zatvaranja u koncentracione logore, na masovne pokolje i pojedinačna ubojstva, masovna iseljavanja, te na raznovrsna nasilja i pljačke... Teror je stalno rastao...» (172).

Tako se odvijao teror nad Srbima, a teror nad Židovima se odvijao planski u skladu s posebnim rasnim odredbama koje su bile, ističe se u tekstovima navedene knjige, u svojoj biti »kopija nacional-socijalističke politike«. To je

pitanje dobilo javnu potvrdu u izjavi Pavelića i Artukovića da će se »židovsko pitanje uskoro riješiti na isti način i u skladu s rasnim i gospodarskim gledištima, kao što ga je riješila njemačka vlada« (179).

Osim toga, poseban teror prave hajke, kako reče autor, proveden je protiv skupine Roma, koji su u odnosu na brojnost svoje skupine najviše stradali. Oni su, bili svi poubijani osim naravno onih koji su se spasili bježeći u druga područja Jugoslavije. Najveći broj ih je likvidiran u jasenovačkom logoru.

Teror je provoden i protiv hrvatskog stanovništva, protiv svih onih koji se nisu pokoravali i u djelo slijepo provodili volju i štitili interese njemačkog nacizma, odnosno talijanskog fašizma do kraja, bez ostataka. Logično je da su takvi ni malo ljudski postupci ustaša, zasnovani na primitivnim porivima i psihologiji sluganstva okupatoru, stvarali atmosferu sve otvorenijeg protivljenja prema njemačkom i talijanskom okupatoru i njihovim ustaškim eksponentima, odnosno prema paradoksalnoj tezi o nacionalnom oslobođenju hrvatskog naroda pod okupacijom nacističke Njemačke s Hitlerom na čelu i fašističke Italije pod vodstvom Benitta Mussolinija.

Široki hrvatski narodni slojevi i posebno seljačko stanovništvo brzo su — iako u početku zavedeni Mačekovom izjavom i ustaškom demagogijom — uočili da to nije i ne može biti nikakvo oslobođenje, već otvorena nacionalna izdaja i negacija svake, pa prema tome i nacionalne slobode. Zbog toga i zbog ispravnog djelovanja Komunističke partije Hrvatske u sklopu jedinstvenog programa revolucionarnog djelovanja KPJ hrvatsko seljaštvo sve masovnije stupa u redove narodnooslobodilačkog pokreta.

Upravo je Komunistička partija Hrvatske kao subjektivni unutarnji revolucionarni faktor narodnooslobodilačkog pokreta nedvojbeno — kako reče autor djela — stalno ukazivala na to da je NDH isključivo vještačka tvorevina okupacionih fašističkih sila bez ikakvog vlastitog oslonca. Ta se ovisnost, uz ostalo, očitovala i u određivanju demarkacione linije, odnosno granice koja je dijelila teritorij bivše Jugoslavije sredinom područja Nezavisne države Hrvatske na njemačku i talijansku okupacionu zonu. Demarkaciona linija nedvojbeno govori o interesu Njemačke za eksploataciju privrednog potencijala centralnog dijela Ju-

goslavije, dakako uz veliku podršku i pomoć ustaških kvislinga.

Valja pritom istaći da je NDH morala da izvršava obaveze zadovoljenja konkretnih ekonomskih interesa Trećeg Reicha i Italije kao eksploatacionih sila i to se sve više očitovalo kao bitni zadatak uloge ustaškog režima. Njihova je propaganda javno isticala da ekonomski sistem u NDH treba kao nužnu potrebu prilagoditi ekonomskom prostoru i gospodarskim potrebama Njemačke i Italije.

»Ekonomska podređenost NDH interesima Nijemaca i službeno je proklamirana prvim privrednim sporazumom između dviju strana, sredinom svibnja 1941. godine. Tim sporazumom vlada Nezavisne države Hrvatske se obavezala da će naročito uzeti u obzir njemačke privredne interese, među kojima u prvom redu neograničeno iskorišćavanje industrijskih sirovina... Druga obaveza koju je NDH preuzela tim sporazumom, bilo je sniženje njemačkih okupacionih trupa na svom području« (125).

Prema tome, hrvatskom narodu nisu donijeli nacionalnu slobodu nego samo nacionalnu i svaku drugu neslobodu, bezobzirnu eksploataciju i porobljavanje, a to je nacionalna izdaja najcrnjeg i najsramotnijeg oblika. Ustaše su u sklopu dalekosežnih planova fašističke Italije i nacističke Njemačke dobili »ulogu kvislinškog faktora na području većeg dijela Hrvatske i Bosne i Hercegovine... No, bilo je to i logično, jer su se politički interesi ustaša mogli jedino poistovjetiti s interesima okupacionih sila i uz njih se održavati«, a porazom tih sila nužno je došlo i do potpunog poraza i nestanka ustaša kao i njihove vještačke tvorevine, takozvane Nezavisne države Hrvatske. Nezavisna država Hrvatska je djelovala po diktatu, na principima i prema uzoru na totalitarne sisteme sila koje su je i osnovale. No njihova se primjena u djelo, s obzirom na izgradnju političkog sistema, svodila tek na nekoliko neuspjelih pokušaja. Prema tome se iz svih povijesnih pokazatelja i dokaza jasno vidi, ističe se u zaključku navedene knjige, da »NDH nije imala nikakva svojstva državnosti, iako je ustaška propaganda na tome obitelji insistirala« (313).

»Ideja ustaštva o NDH kao totalitarnoj i autoritativnoj državi, kojom se upravlja na načelu vodstva, prvenstveno se temeljila na preuzimanju bitnih pogleda ideologije fašizma i nacional-socializma. Političku je publicistiku u

NDH obilježavala težnja za popularizacijom ideologije tih pokreta, osobito njihova društvenog poretka. Nizu napisa nastojalo se dati znanstveni karakter, ističući da oni znače prilog razmatranju mogućnosti konkretne primjene gledišta fašizma i nacional-socijalizma u stvaranju društvenog poretka NDH» (150).

Ustaške su novine i drugi oblici i sredstva informiranja i komuniciranja morale — prema okružnicama — posebnu pažnju posvetiti uzdizanju kulta Pavelića kao poglavnika. U tim se direktivama ukazuje na posebnu dužnost novina da glavnu pažnju u svako doba i na svakom mjestu posvete Poglaviniku, jer osim njega »nitko u Hrvatskoj nije bio važan, pa se stoga nikome, bio on i ministar, ne smije posebna pažnja posvećivati. U skladu s tim naređuje se svakodnevno donošenje citata iz Pavelićevih govora ...» (204).

Sva kulturna i intelektualna javnost Nezavisne države Hrvatske morala je pridonositi propagandi popularizacije nacističko-fašističke ideologije, totalitarnih evropskih sistema i kulta ličnosti firera, dućea i poglavnika. Naravno, što su u toj djelatnosti bili angažirani književnici na čelu s njihovim predsjednikom Milom Budakom, koji se izuzetno založio na čišćenju hrvatskog jezika od srpskih riječi i »srbizama«. U tom »čišćenju« hrvatskog književnog jezika od »posrbljivanja« su pravljene takve gluposti da se jednostavno vršilo najveće nasilje nad hrvatskim jezikom.

No, tražilo se obavezno čišćenje hrvatskog jezika, hrvatske nacije i od svakog njezinog pripadnika da »mora ustaški misliti, ustaški govoriti i što je najglavnije ustaški raditi. Jednom riječju, čitav život u Nezavisnoj državi Hrvatskoj mora biti ustaški« (107). A da bi sav život bez ostataka podredili volji poglavnika, odnosno direktivama Hitlera i Mussolinija — sva je omladina od 7 do 12 godina trebala biti uključena u ustašku mladež. Prosvjetni radnici su mogli biti samo oni koji su znali ustaški misliti i ustaški obrazovati, odnosno oni koji su omladinu odgajali da se svojom glavom ne smije misliti.

U tom je kontekstu i s tom namjerom provedena kampanja prisilnog i potpunog otpuštanja sveučilišnih, srednjoškolskih profesora i brojnih učitelja koji su režimu bili nepoćudni bez obzira na to kojoj su nacionalnosti pripadali. Samo na području dijela Hrvatske koji je ulazio u okvir Nezavisne države do kraja 1941. je — po navodima autora — iz službe otpu-

teno preko tisuću prosvjetnih radnika, od kojih je dakako velik broj likvidiran, strijeljan ili otjeran u koncentracijske logore.

Oslm toga, doneseni su novi nastavni programi i na brzinu i nestručno napisani udžbenici, što je — ističe autor navedene knjige — iz temelja poremetilo i potreslo normalno funkcioniranje školstva. Iz tih novih programa su, uz ostalo, bili izostavljeni sadržaji »srpske i slovenske povijesti i književnosti, otpao je zemljopis Srbije i Slovenije, zabranjena je cirilica. Učenicima Srbima zabranjeno je deklariranje svoje nacionalnosti, a Židovima zabranjeno pohađanje škole. Posebnom odredbom u škole je uvedeno 'obavezno učenje njemačkog i talijanskog jezika'. Utjecaj njemačkih i talijanskih koncepcija u prosvjetnoj politici i školstvu bio je sve očigledniji. Na području NDH osnivaju se posebne njemačke škole s učiteljima i nastavnicima koji su došli iz Njemačke; te su škole — s jasnom političkom tendencijom — bile namijenjene učenicima njemačke nacionalne manjine. Posebno značajne dobile su konfesionalne katoličke i muslimanske škole« (213—214).

Katolička je crkva, ističe se u tekstovima navedenih djela, od proglašenja Nezavisne države Hrvatske podržavala i u svojim glasilima, na crkvenim skupovima i propovjedaonicama javno propagirala ustaški režim. Katolička je crkva na čelu sa svojim kardinalom Alojzom Stepincom i u sprezi s ustaškim režimom imala velik utjecaj u javnom i političkom životu, a ustaški je režim upravo u crkvi i kleru nalazio glavni oslonac i utemeljenje za svoja djela.

Upravo javna podrška katoličkog klera ustaškom režimu ujedno je bila i podrška kravom teroru koji su ustaše provodile nad nedužnim stanovništvom Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Čak su se i neki svećenici isticali u izravnom provođenju terora i pokoljima, kao što su: fratar Miroslav Filipović-Majstorović, zapovjednik logora u Jasenovcu, zatim Srećko Perić, Ivan Hrstić, Josip Matijević, Stanko Milanović, Josip Bekman, Petar Pavić, Zvonimir Brekalo, Cvitan Čulina, Josip Vukelić, Josip Bujanović i drugi.

Posebno je značajna politika prekrštavanja i pokatoličavanja Srba i pripadnika drugih naroda. Ta je politika bila u suglasnosti i jedino se mogla provoditi uz pristanak i podršku katoličkog klera, odnosno njihovih vrhova, a što je evidentno iz Stepinćevih poslanica. »Ste-

pinčeva poslanica bila je osnovica na kojoj se u daljoj politici mogla stvarati sprega interesa katoličke crkve i ustaškog režima. Izražavanje lojalne suradnje legitimnih predstavnika crkve u NDH prema tom režimu, bila je u stvari smjernica katoličkom svećenstvu da se bez ograda uključuje u šire akcije...» (216).

Stepinac je — prema navodima autora djela — davao pečat tim akcijama i katoličkoj propagandi u obrani režima NDH čak i onda kad se u potpunosti vidjela njihova propast, onda kad je i njemački zapovjednik u NDH general Lüthers izjavio da Pavelić i »klika oko njega nisu u stanju da zadobiju povjerenje naroda i da 'pruže doprinos smirivanju Evrope po Führerovim načelima'. On posebno ukazuje da je NDH vojnički potpuno nemoćna prema narodnooslobodilačkom pokretu, te ističe da su komunisti u odnosu na domobrane doveli do 'potpunog pada borbenog duha hrvatske vojske, koja sada čini živi arsenal oružja komunistima'. Sve to, prema Lüthersu, 'mora voditi ka još daljem opterećenju i omalovažavanju ugleda njemačke vojske u Hrvatskoj i u svijetu» (262).

Nešto kasnije Lüthers izjavljuje da se situacija na području sve više pogoršala razvojem partizanskih snaga i stvaranjem sve šireg slobodnog teritorija. Osim nekoliko većih gradova koncem 1943. i početkom 1944. cijeli je teritorij NDH bio u rukama Titovih partizana. Vlada NDH je prema navodima Lüthersa, »izgubila svaku podršku ne samo pravoslavnog i muslimanskog, nego i vlastitog hrvatskog stanovništva, tako da državna vlast i državni autoritet više i ne postoje...» (274).

I zaista, sve većim razmahom narodnooslobodilačke borbe teritorij NDH bio je potpuno ispresijecan većim ili manjim slobodnim područjima narodnooslobodilačke vojske, tako da se o nekoj državi kao upravno-političkoj cjelini u to vrijeme nije moglo ni pomisliti. »Vlast NDH tada se svodila isključivo na upravne i ustaške ustanove u većim gradovima... Osobito je Zagreb pružao sve paničniju sliku, pretvorivši se u uzburkano stjecište ne samo ustaša, koji su pristizali sa svih strana na svom bijegu, nego i različitih kvislinških grupa i elemenata s ostalih strana. Sve je to utjecalo da se naglo povećao broj stanovnika u Zagrebu» (296).

U takvoj situaciji i nakon oslobođenja Beograda panika zahvaća i ustaške vrhove koji najozbiljnije pokušavaju organizirati bijeg. I kad

su bile izvršene sve pripreme za povlačenje iz Zagreba, Pavelić je pokušao formalno predati vlast kardinalu Alojziju Stepincu i tako mu se zahvaliti na velikoj pomoći i potpori u podržavanju velikih ustaških nedjela u nezapamćenom četvorogodišnjem terorizmu na područjima centralnog dijela Jugoslavije. No, Stepinac nije bio voljan da kao regent preuzme vlast, već predlaže Mačeka.

No kombinacije s Mačekom i domobranima, odnosno nagodbe s pojedincima u vrhovima Hrvatske seljačke stranke i pokušaji sporazuma s našim zapadnim saveznicima, nisu mogli uspjeti zbog izuzetnih uspjeha i afirmacije narodnooslobodilačke borbe, smislene politike KPJ, odnosno KPH i Nacionalnog komiteta s drugom Titom na čelu, te sve veće diferencijacije u redovima HSS-a i drugih političkih faktora Hrvatske.

Iako je proces političke diferencijacije imao različite tendencije, ipak je bio u cjelini usmjeren protiv omraženog ustaškog režima. Takva se tendencija osobito manifestirala u »redovima seljaštva pogađajući u prvom redu interese i pozicije HSS-a, čije su vodeće ličnosti, što su ostale u zemlji, poduzimale u svojoj akciji različite korake u cilju sprečavanja jačanja NOP-a. Na toj liniji treba razumijevati i pokušaje sporazumijevanja pojedinaca iz HSS-a i ustaškog vodstva...» (314). Valja pritom istaći da je, zbog potpunog fašističkog i nacističkog poraza, odnosno poraza četverogodišnjeg ustaškog terora i Mačkove politike čekanja, zavladala velika pometnja i panika u redovima građanskih političkih krugova. Bio je to ujedno i uvod u »agoniju građanskih političkih snaga, koji su, u cilju spašavanja svojih pozicija, pokušavale stvoriti frontu kontrarevolucije, pa su se po logici klasnog jedinstva, zajedno našle mnogobrojne 'o tad suprotne grupacije i tendencije«, zaključuje Fikreta Jelić-Butić na kraju svoje knjige.

Na kraju je potrebno istaći da se navedenom monografijom Fikrete Jelić-Butić prezentira u cjelini povijesna analiza geneze i razvitka ustaške terorističke organizacije, te stvaranje i djelovanje takozvane Nezavisne države Hrvatske kao vještačke tvorevine i osnovnog instrumenta terora i nasilne vladavine okupacionih snaga u Jugoslaviji od 1941. do 1945. godine. Pritom je potrebno napomenuti da je uvodni dio monografije pisan analitički, a ostali dio više deskriptivno-faktografski s odre-

denim osmišljavanjima, koja bi na nekim mjestima mogla podleći kritici.

Posebno je poglavlje o logorima ostalo šturo i nepotpuno obrađeno, mada o tome postoji brojna izvorna građa. No, bez obzira na neke manjkavosti, navedena je monografija do sada u nas najpotpunije objavljeno znanstveno djelo o problematici ustaša, što svakako proširuje i nadopunjuje spoznaju o našoj nedavnoj prošlosti, a to pomaže boljem razumijevanju sadašnjice i djelovanja prema budućnosti.

Savo Pešić

Televizija bez granica

Simone Courteix:
Télévision sans frontières
izd. Economica,
Paris, 1975. str. 342

Knjiga »Televizija bez granica«, koja nosi podnaslov »Jedan problem međunarodne saradnje«, uvodi nas u svijet jednog od najmlađih i najatraktivnijih masovnih medija. U centru pažnje autorice Simon Kurte, istraživača u Nacionalnom centru za naučna istraživanja Francuske, su tehnička, pravna i donekle politička pitanja razvoja telekomunikacija i televizije kao masovnog medija i sredstva međunarodne saradnje. Iako je u knjizi dat opširan prikaz tehničkog razvoja vizuelne i radiodifuzije, povezivanja i saradnje radiodifuznih sistema u svijetu i problema koji iz toga proizlaze, naglasak je na perspektivama daljeg razvitka i reperkusijama koje će on donijeti, što se ističe i u naslovu i podnaslovu knjige.

U vrijeme kada je naša zemlja domaćin dva značajna međunarodna skupa — Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji i Konferencije radiodifuzije nesvrstanih zemalja — knjiga je, zbog mnoštva informacija i pitanja koja se u njoj razmatraju, interesantna za jugoslavenskog čitaoca i za našu širu javnost. Kao sredstvo informisanja, obrazovanja i kulturnog razvoja televizija se snažno nametnula savremenom društvu kao najprivlačniji i najprisutniji masovni medij, najprije na nacionalnom a zatim brzo i na međunarodnom planu. Jedna stara kineska poslovice kaže da jedna slika ostavlja snažniji utisak nego hiljadu riječi. Pojavom satelita kao sredstva za transmisiju televizija je brzo prekoračila državne granice, postala sveprisutna u svijetu, razvija se sve brže kao »mondovizija«. Otuda i brojne društvene, kulturne, političke i druge implikacije takvog razvitka. Predstava o našoj planeti kao »velikom selu« ni u jednom domenu ljudske aktivnosti nije tako očita kao u svijetu televizije, na malom ekranu. Sonorna i vizuelna radiodifuzija postala je snažan fak-

tor međunarodne saradnje, razmjene, integracije.

Prvi direktan međunarodni televizijski prenos ostvaren je 1952. godine na malom rastojanju između Londona i Kalea na francuskoj obali Lamanša, a samo 12 godina kasnije prisustvovali smo najspektakularnijoj televizijskoj predstavi koja se istovremeno mogla vidjeti u svakom kutku globusa. Zvuk i slika se prenose pomoću vještačkih satelita ali i posredstvom brojnih stanica i drugih transmisija na Zemlji. Naredna faza, tvrdi se najkasnije do 1985. godine, biće direktna televizija posredstvom novih satelita kao veoma snažnih punktova za emisiju i transmisiju, što bi gledaocu na Zemlji omogućilo da na svom malom ekranu prima sliku iz cijelog svijeta direktno, bez posredovanja transmisionih postrojenja na zemlji. Pošto će tako snažna sredstva za transmisiju i emisiju, postavljena na mreži vještačkih satelita oko Zemlje, biti u svojini samo velikih sila, već sada se naziru osim tehnoloških i pitanja političke i druge prirode, s obzirom na široku mogućnost zloupotrebe u svrhu propagandno-psihološke agresije, pritiska, miješanja u poslove drugih zemalja i slično. To je samo još jedna potvrda dijalektike razvika ljudskog društva, protivvrječnosti koje on donosi uporedo s progresom, i, koje se moraju prevazići i razrješavati ako se želi opšti napredak čovječanstva kao nerazdvojne cjeline.

Poslije opširnog uvoda, u kojem projicira ovakvu viziju razvika u skoroj budućnosti, uz istovremeno ukazivanje na prednosti koje donosi nova tehnologija za proizvodnju i prenos televizijskog programa (pored ostalog: korišćenje satelita u izgradnji jedinstvenog radiodifuznog sistema u zemljama u razvoju koje imaju veliku teritoriju), autorica knjige «Televizija bez granica» nas najprije, u preliminarnom dijelu knjige, uvodi u svijet međunarodne kooperacije. Tehnički aspekti kooperacije obuhvataju naročito slijedeća pitanja: planiranje i raspodjela frekvencija, problem takozvanih piratskih stanica, zloupotreba televizije kao sredstva agresije protiv susjednih zemalja (primjer Izraela), problemi oko usklađivanja raznih televizijskih sistema, posebno u boji. Političko-kulturni aspekti podrazumijevaju bilateralne i multilateralne ugovore o kulturnoj i tehničkoj saradnji i povezivanju na bazi regionalne, jezične i druge pripadnosti. Ohrabruje činjenica da su Ujedinjene nacije i specializovane organizacije (posebno UNESCO) blagovremeno i s puno pažnje počele da izučavaju pitanja razvoja i primjene dostignuća na polju radiodifuzije kako sa nacionalnog tako i posebno sa širag, međunarodnog stanovišta, u skladu s principima kojima se rukovodi u svom radu univerzalna svjetska organizacija. Sigurno je da su Ujedinjene na-

cije i specializovane međunarodne organizacije najbolje i najpozvanije mjesto za razmatranje i rješavanje problema sa kojima se susreće međunarodna zajednica, to je garancija da će pri tome u najvećoj mjeri biti respektovani interesi svih zemalja, velikih i malih, razvijenih i zemalja u razvoju.

U narednom, prvom dijelu knjige autorica Simon Kurte prikazuje prilično detaljno takozvane tradicionalne strukture međunarodne saradnje, posebno na regionalnoj osnovi.

Na regionalnoj osnovi u svijetu djeluje 8 unija za radiodifuziju: dvije u Evropi (s tim što su u njima zastupljene i mnoge vanevropske zemlje), po jedna u Africi i Aziji, tri u Americi (u zapadnoj hemisferi), najzad posebna unija arapskih zemalja. Najbrojnija je Evropska unija za radiodifuziju koja broji (1974) 104 člana (34 aktivna i 70 pridruženih), među kojima su osim evropskih zastupljene i mnoge zemlje s drugih kontinenata, odnosno njihove radiodifuzne organizacije jer Unija nije organizovana na međuraznornom, vladinom nivou. Jugoslovenska radiotelevizija je već odavno aktivni član Evropske unije u okviru koje se afirmisala svojim doprinosom najširoj međunarodnoj saradnji.

Međunarodna organizacija za radiodifuziju i televiziju po sastavu takode pretežno evropska, obuhvata uglavnom istočnoevropske zemlje. U okviru ovih unija djeluju i Evrovizija i Intervizija. Iako između dvije unije postoji relativno razvijena saradnja i razmjena, nije teško uočiti podijeljenost radiodifuznih organizacija Evrope u dvije zasebne unije, čemu su razlozi prije svega političke prirode. Međutim, to ne znači da i u okviru pojedinih unija ne postoje protivvrječnosti. Tako naprimjer u okviru Evropske unije postoje dva različita sistema za televiziju (francuski i zapadnonjemački), a i mnoge zemlje izvan ove unije su se opredjeljivale za jedan ili drugi sistem (istočnoevropske zemlje su u većini prihvatile francuski sistem Sekam).

U knjizi «Televizija bez granica» autorica ne pominje napore nesvrstanih zemalja na međusobnom povezivanju, što je i razumljivo jer su te inicijative novijeg datuma. Međutim, svako djelo ubuduće sa ovom tematikom bilo bi nepotpuno ako bi ispustilo aktivnost nesvrstanih, koja je naročito poslije Konferencije u Kolombu sve organizovanija i šira. Štaviše, problemi radiodifuzije u zemljama u razvoju zaslužuju posebnu svestranu obradu i pažnju jer su u pitanju u većini nove zemlje, suočene s brojnim problemima nasliedene nerazvijenosti i uslovima neravnopravne međunarodne saradnje, što se može ukloniti samo postepeno izgrađivanjem novog međunarodnog poretka i u ovoj oblasti. Nesvrstane zemlje su dale i daju velik doprinos naporima upravo u tom

pravcu, sprovodeći sopstvene odluke, čime se politika nesvrstavanja i na ovom primjeru potvrđuje kao univerzalna.

U drugom dijelu, pod zanimljivim naslovom »Dolazak vasijske ere i internacionalizacije televizije« Simon Kurte veoma pregledno i iscrpno prikazuje nove strukture za upravljanje vasijskim telekomunikacijama, položaj i ulogu radiodifuzije u tome, najzad ostvarenja na planu međunarodne televizije odnosno monodvizije.

Samo su dvije supersile, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez, bile u stanju da uspostave svaka zasebno, međunarodni sistem telekomunikacija putem vještačkih satelita: Intelsat i Intersputnjik. Iz toga proističu i odgovarajuće pouke za ostale zemlje, naročito kada se radi o mogućem korišćenju takvog monopola. Postoje i projekti izgradnje regionalnih sistema (Zapadna Evropa), regionalnih asocijacija i unija za korišćenje telekomunikacija putem satelita (Afrika, Azija, Latinska Amerika).

Treći, najkraći ali i najinteresantniji dio knjige razmatra perspektive radiodifuzije putem satelita. Budući »sateliti za radiodifuziju«, veoma velike snage, čije emisije će moći da se »hvataju« direktno (ili pomoću jednostavnih zajedničkih instalacija ili čak neposredno na televizijskim prijemnicima koji bi bili snabdjeveni jednostavnim dodacima namijenjenim za to), predstavljaju skok u novi kvalitet. U posljednjem slučaju emisije ne bi mogle biti kontrolisane od strane država na čijoj teritoriji se »hvataju« i gledaju. Možemo odmah nazrijeti sukob između nacionalnog suvereniteta pojedinih država i težnji ka transnacionalnom prevazilaženju granica najnovijim dostignućima koja mogu biti i zloupotrijebljena. Sistemi koji se sada projektuju i realizuju imali bi najprije regionalni ili nacionalni obim, ali se kao posljednji stadij u razvitku vasijske radiodifuzne tehnologije predviđa globalna televizija. Ujedinjene nacije i njene specijalizovane agencije već su se pozabavile problemima (tehničkim, pravnim, političkim) koje donosi najnoviji razvoj i mjerama koje bi trebalo preduzeti da najnovija dostignuća posluže zaista na dobrobit cijelog čovječanstva, razvijanjem najšire međunarodne saradnje u tom pravcu. Izučavaju se principi međunarodnog javnog prava koji bi se primijenili na međunarodni pravni režim telekomunikacija, na međunarodno vasijsko pravo i na pravni režim u vezi sa slobodom informacija, već se predviđa i posebno regulisanje korišćenja vještačkih Zemljinih satelita od strane pojedinih država u svrhu takozvane direktne televizije. S pravom se smatra da razvoj najšire međunarodne saradnje kroz postojeće međunarodne radiodifuzne institucije, na opšteprihvaćenim prin-

cipima može pripremiti pogodno tlo za plodnu i pozitivnu saradnju u skoroj budućnosti koja donosi nove odsad neviđene mogućnosti, posebno na planu obrazovanja i kulturne saradnje i razmjene. U zaključnim razmatranjima knjige »Televizija bez granica« autorica Simon Kurte s pravom ukazuje, pored ostalog, na potrebu definisanja nove kulturne politike u skladu s opštom politikom razvoja radiodifuzije u novim uslovima.

Mustafa Resulović

Pisana i audiovizuelna štampa

Roland Cayrol:

La presse écrite et audiovisuelle

**Presses universitaires de France,
Paris, 1975. str. 628**

Knjiga »Pisana i audiovizuelna štampa« izašla je u izdanju francuske Univerzitetske izdavačke kuće, u tematskoj kolekciji političkih nauka kojom rukovodi poznati naučnik Moris Diverže. Autor Rolan Kejrol, istraživač u nacionalnoj fondaciji za političke nauke, pokušao je da da istorijski presjek razvitka sredstava informisanja (štampe i novinskih agencija, radija i televizije) od njihovog nastanka do danas, najvažnije probleme i pojave, kao i tendencije daljeg razvoja.

Treba odmah reći da je autor u tome samo djelimično uspio i to kako po obimu posmatranja istraživanja pojava, tako i na rezultatima. Naime, Kejrol se već u startu ograničio na istraživanje pojava samo u takozvanim »velikim« zemljama na Zapadu i na Istoku, rukovodeći se valjda evrocentrističkim i donekle blokovskim kriterijima. Što se tiče rezultata, autor se ponajviše zadržao na nivou informacije, informativnog prezentiranja pojava, te uskog, površinskog zalaženja u probleme, bez dubljeg poniranja u njihovu društvenu suštinu. To su osnovne slabosti ove knjige, koja inače obiluje podacima i kao takva može da posluži kao dobar informativni priručnik.

Kako sam autor kaže, cilj mu je bio da bar kratko pregledno razmotri »u isto vrijeme istorijske, pravne, ekonomske i sociološke aspekte pisane i audiovizuelne štampe u Francuskoj i još nekim velikim zemljama« svjestan »opasnosti tog pokušaja« jer niko nije i ne može biti specijalista za sva ta pitanja. Međutim, ako dio ovog opravdanja koji se odnosi na aspekte razvoja pojedinih informativnih medija možemo prihvatiti, uskost u opredjeljenju samo na neke regione savremenog svijeta prilikom prezentiranja zaslužuje kritiku.

Najveći dio knjige, više od jedne trećine, po-

svećen je razvoju štampe, radija i televizije u Francuskoj, dok su od ostalih zemalja zastupljene Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Italija, Savezna Republika Njemačka i Japan, zatim Narodna Republika Kina i Sovjetski Savez. Velik dio savremenog svijeta, zapravo njegova većina, koju čine zemlje u razvoju, sa mnoštvom problema u svom razvitku uopšte, u pogledu informativnih medija takođe, ostao je izvan optike posmatranja Rolana Kejrola. Čak i tako velika zemlja kao što je Indija (po broju stanovnika druga država na globusu) koja ima relativno razvijenu štampu i druga sredstva informisanja, nije »zaslužila« da uđe u knjigu. A upravo problemi zemalja u razvoju (ekonomska i opšta nerazvijenost, uzroci i posljedice takvog stanja, neravnopravni odnosi koji iz toga proističu na relacijama razvijeni-nerazvijeni, kako u ekonomskoj i drugim sferama tako i u domenu javnih komunikacija, informisanja) predstavljaju veoma zahvalno područje istraživanja i danas su u središtu pažnje u svijetu, u borbi za nove, ravnopravne odnose, za nov poredak zasnovan na principima suverene jednakosti, ravnopravnosti, slobodnog razvitka svih bez razlike.

Poslije kraćeg uvodnog dijela, u kojem su date funkcije štampe i radiotelevizije i tabelaran prikaz njihove rasprostranjenosti u svijetu, u odnosu na broj stanovnika, iz kojeg se može sagledati i vapiljući nesklad između razvijenih i zemalja u razvoju, knjiga je podijeljena na četiri poglavlja: štampa od juče do sutra; štampa u Francuskoj; štampa u nekim stranim zemljama; najzad, poglavlje u kojem se tretira uticaj masovnih medija.

U prvom poglavlju autor prikazuje razvoj »pisane« štampe i tehničkih sredstava (prva i druga »tehnička revolucija«), pojavu audiovizuelne štampe i njenu budućnost, zatim rad novinskih agencija (uglavnom pet velikih, svjetskih agencija). U ovom poglavlju se piše i o odnosu štampe i tržišta, o stalnom pritisku novca i kapitala na sredstva informisanja, o bespoštednoj borbi za tržište reklama koje imaju sve veći udio u strukturi prihoda svih masovnih medija, sa svim štetnim posljedicama takvog stanja kako na sadašnjem stepenu razvitka tako i za budućnost sredstava informisanja.

Pregled razvoja štampe u Francuskoj, što je sadržina drugog poglavlja, počinje od zakonskog regulisanja položaja štampe i takozvanog prava na informaciju. Za mnoga pitanja u ovoj oblasti, kada se radi o pisanoj štampi, u Francuskoj je i danas na snazi zakon s kraja prošlog vijeka, iz takozvanog zlatnog perioda štampe u kapitalizmu, tačnije u Francuskoj.

Zajednička karakteristika položaja štampe kako u Francuskoj tako i u ostalim kapitalisti-

čkim zemljama, kojima je posvećen najveći dio trećeg poglavlja knjige, je sve veća koncentracija kapitala i jačanje monopola i u oblasti informisanja, sa svim štetnim društvenim i drugim posljedicama za razvoj štampe i položaj novinarstva. S obzirom na zajedničke karakteristike takvog razvoja za sve kapitalističke zemlje i društveni značaj takvog stanja, zadržaćemo se nešto više na tom pitanju.

Koncentracija kapitala i jačanje monopolističkih tendencija je proces koji je immanent kapitalističkom društvenom odnosu i razvoju kapitalizma. On se odvija uporedo sa industrijskom i tehnološkom revolucijom u savremenom kapitalističkom društvu i nije mogao mimoći ni oblast informisanja. Taj proces je primio dosad neviđene razmjere u nacionalnim i transnacionalnim okvirima, zahvatajući najprije štampu a zatim i druga sredstva informisanja (radioteleviziju i film).

I štampa je u kapitalizmu organizovana u formi kapitalističkog preduzeća, na principu profita, ali se pokazalo da je to ipak »specifično« preduzeće koje, iako je u privatnom vlasništvu, igra važnu ulogu u javnom životu zemlje, u informisanju i obrazovanju građana, u formiranju javnog mišljenja. Zbog toga se postavlja pitanje usklađivanja privatnog interesa pojedinaca i grupa, vlasnika sredstava informisanja, s jedne, i šireg interesa društva, s druge strane. Osim principa profita u poslovanju moraju biti zastupljeni u odgovarajućoj mjeri i zahtjevi etike, estetike, kontrole javnosti i slično. Usklađivanje ove dvije protivrječne strane rada i poslovanja, profita i morala, problem je koji je stalno prisutan u kapitalističkim novinskim preduzećima. U novije vrijeme, s obzirom na sve izraženije tendencije integracije kako u nacionalnim tako i širim okvirima, pojavljuje se u oštrijoj formi niz problema kao što su protivrječnosti među samim sredstvima informisanja, između jačih i slabijih, zatim problem cijena štampe kao specifične robe u uslovima narastanja troškova proizvodnje i stalnog procesa tehnološkog napretka, najzad kao veoma važno pitanje: položaj novinara kao »najamnih radnika posebne vrste u kapitalističkom preduzeću«, uopšte položaj novinarstva kao profesije.

Koncentracija štampe, nestajanje velikog broja dnevnih, informativnopolitičkih listova ili njihova fuzija i pripajanje drugim, jačim, pojava je koja traje od ranije. Gotovo po pravilu, smanjivanje broja listova je praćeno porastom tiraža.

»Zlatno doba« francuske štampe bilo je vrijeme »treće republike«: od devete decenije prošlog vijeka do pred II svjetski rat. Zahvaljujući industrijskom i opštem razviku i modernizaciji u proizvodnji štampe, novine su postale »artikal dnevne široke potrošnje«. Po-

rastao je broj listova, vrši se diversifikacija prema čitalačkoj publici. Sedmična štampa i ilustrovani magazini postaju sve popularniji, struktura štampe postaje raznovrsnija. Sve više raste uloga takozvane regionalne štampe čiji tiraž u Francuskoj je pred II svjetski rat bio gotovo ravan tiražu pariške štampe. Za razliku od anglosaksonskih zemalja, gdje su regionalni listovi najvećim dijelom adaptirano izdanje velikih centralnih listova, u Francuskoj je razvoj lokalne štampe išao posebnim putem. I u Francuskoj i u drugim zapadnim kapitalističkim zemljama, uporedo s jačanjem procesa koncentracije, štampa sve više postaje ovisna od krupnih privrednih i finansijskih krugova, koji joj putem reklame obezbjeđuju sve značajnije izvore prihoda, smanjujući istovremeno njenu nezavisnost. U većini zemalja zapadnoevropskog tržišta jedna ili nekoliko grupa krupnog kapitala kontroliše najveći dio novinskog tržišta. Samo neki listovi uspijevaju da se održe kao manje ili više samostalni (na primjer pariški »Mond«). Sve brža koncentracija i evolucija ka stvaranju monopola u štampi ocjenjuje se kao zabrinjavajuća. S obzirom na višepartijski politički sistem u građanskom društvu, u kojem političke partije i druge organizacije izražavaju interese pojedinih klasa i slojeva stanovništva, monopol u oblasti sredstava informisanja ograničava slobodu mišljenja i izražavanja, ograničava takozvani pluralizam mišljenja koji je u skladu sa partijskopolitičkim pluralizmom. To tim prije što kriza pogađa, po pravilu, najteže dnevnu, informativno-političku, i, posebno, partijsku štampu.

U knjizi Rolana Kejrola »Pisana i audiovizuelna štampa« ovaj proces je najšire opisan u Francuskoj, ali su njegove manifestacije i dimenzije slične i u drugim zemljama (Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, Saveznoj Republici Njemačkoj) o čemu su u knjizi dati brojni podaci.

U novoj situaciji se, postavlja, kao veoma važno, pitanje položaja novinara i čak dijelom novinarstva kao profesije, zatim uloge i mjesta redakcija u okviru listova i novinsko-izdavačkih preduzeća. Položaj novinara kao »intelektualnog najamnog radnika posebne vrste« je specifičan. Otuda i posebnost mjesta i uloge redakcija u novinsko-izdavačkim preduzećima. Pitanje odnosa između novinara i akcionara, vlasnika listova su već duže vrijeme na dnevnom redu i traže se forme kako da se na najpogodniji način riješe.

Kao oblik organizovanja novinara u listu pojavila su se u Francuskoj »društva redaktora« sa određenim kapitalom, u okviru preduzeća kao akcionarskog društva, nastojeći da u što većoj mjeri utiču ne samo na uređivačku politiku i fizionomiju lista nego i na donošenje

važnih odluka koje određuju sudbinu lista. Broj društava redaktora (urednika) u Francuskoj se povećao tako da je stvorena i njihova nacionalna federacija. Međutim, nastojanja da se ovaj oblik ozakoni kao obavezan u svim listovima i novinsko-izdavačkim preduzećima nisu donijela željene rezultate zbog snažnog otpora vlasnika, kapitalista. S druge strane, pojavila se ideja o ovakvim društvima kao pogodnom obliku koji bi se mogao primijeniti za svaku sličnu, intelektualnu, kulturnu i vaspitnu produkciju čiji osnovni cilj nije, prevashodno, uvećanje imovine, profit članova (akcionara), a čije poslovanje i karakter zahtijeva određen oblik učešća zaposlenih lica u upravljanju.

I u Saveznoj Republici Njemačkoj je bilo pokušaja, doduše u mnogo manjoj mjeri, da se uvedu oblici učešća novinara u odlučivanju o uređivačkoj politici lista.

U knjizi Rolana Kejrola ovaj problem je dobio prilično mjesto, ali je obrađen više sa staleškog i juridičkog nego sa šireg društvenog stanovišta.

U posljednjem poglavlju knjige »Pisana i audiovizuelna štampa« autor obrađuje razna pitanja uticaja masovnih medija, ističući s pravom u završnim razmatranjima da se taj uticaj mora posmatrati i ocjenjivati u okviru političkog sistema kao cjeline u okviru koje su masovni mediji samo jedan od elemenata. A u svakom političkom sistemu je osnovno: ko je vlasnik kapitala, sredstava za proizvodnju, ko i kako njima upravlja.

Mustafa Resulović

Novac daje moć — moć daje novac

Ferdinand Lundberg:

Bogati i najbogatiji,

Studija o moći novca danas

(O pravim vladarima Sjedinjenih Američkih Država)

**Globus, Zagreb, 1977. sv. I, II
str. 360, 295**

Studija Ferdinanda Lundberga »Bogati i najbogatiji« dokaz je da više čak ni Amerikanci ne vjeruju u »američku bajku« o tome kako je moguće brzo se obogatiti radom i sposobnostima. Priča koja je više od stoljeća mamila svojim obećanjima ljude željne brzog bogaćenja i ogromnog bogatstva rasplnula se u ovoj studiji kao mjehur od sapunice. Lundberg jasno pokazuje da se bogataši ne rađaju preko noći i kaže »usprkos tome što su ti procesi (stjecanje bogatstva, op.a.) nepristupačni za istraživače može se reći, da se sada krupni novi osobni bogataši stvaraju mnogo rijeđe ako se uopće stvaraju« (90 str.). Podaci koje Lundberg iznosi nedvojbeno pokazuju da je danas vrlo teško postati bogataš, a kad se netko i uspije probiti u krug bogataša, tek je na pragu da se postavi uz bok najmoćnijima — Du Pontovima, Mellonima, Rockefellerima, Fordovima. Brojke su neumoljive, pa Lundberg tako »prema godišnjim izvještajima firme »Dun and Bradstreet«, koja se bavi analizama statistike kreditnih odnosa u zemlji, nakon 1950.« zaključuje da je »godišnje u SAD bilo više od 10.000 bankrota, a u nekim godinama i 15.000 (...) Godine 1963. bila su 14.374 bankrota s ukupnim dugom 1,3 milijarde dolara, a to je bogatstvo cijele jedne velike korporacije. U svakoj godini na svakog koji je toliko uspio da je izazvao pažnju časopisa »Fortune« dolazi oko 10.000 ljudi koji su izgubili trku i krvare pred bankrotnim sudovima.« (94) Dalje se kaže da je »u specijalnoj monografiji o položaju sitnih poduzeća u 1939. koju je pripremila privremena nacionalna ekonomska komisija prema zajedničkom zadatku senata i

komisije za burzovne poslove rondona izneseno da je za prvih 39 godina ovoga stoljeća bilo osnovano 19 milijuna poduzeća, a zatvoreno 16 milijuna. Koeficijent bankrota za 40 godina iznosio je 85 posto. Henry Thoreau napisao je u Waldenu da je sredinom XIX stoljeća koeficijent bankrotiranja poduzeća bio 97 posto.» (str. 95)

Htijući odmah na početku ovim podacima razbiti svaku iluziju mogućem čitaocu o nalaženju »formule bogaćenja«, želja nam je ukazati na ovaj vrijedan rad F. Lundberga koji obiluje mnoštvom podataka prikupljenih iz svih mogućih izvora, a koji u krajnjoj liniji predstavljaju sliku Amerike koja nam nije poznata, a kad je i upoznamo, ne vidimo je u tom svjetlu — голу u svoj svojoj beskrupuloznosti. To je slika Amerike, vladajućeg sloja, slika Amerike koja je vodila korejski rat, rat u Vijetnamu, Amerike koja se svijetu nametnula kao svjetski policajac — Amerike moćnih korporacija, nevidenog bogatstva i još nevidenije, gotovo neslućene političke moći koja proizlazi iz silnog novčanog bogatstva. Nije bez razloga autor u podnaslovu naznačio da se radi o »Studiji o moći novca danas«, te istakao da se u knjizi govori »O pravim vladarima Sjedinjenih Američkih Država«.

Lundberg na početku studije mora postaviti granicu između siromašnih i bogatih e da bi mogao govoriti o bogatima i najbogatijima. Određujući siromaštvo, Lundberg ga određuje ovako: »Što se mene tiče, rekao bih da je čovjek siromašan ako ne posjeduje prilično veliko vlasništvo koje mu donosi dohodak, ako za svoj rad ne dobiva toliku plaću koja bi mu bila dovoljna da dosta i redovito štedi ili ako nema stalan dobro plaćeni posao.« (40) Prema tom kriteriju oko 70 posto Amerikanaca je siromašno, premda nije bez sredstava za život.

Lundberg na temelju ranijih analiza Lampmana i federalnog rezervnog sistema zaključuje da je »u SAD čvrsto ukorijenjena klasa nasljednih vlasnika kao i u Evropi na koju su Amerikanci odavno prezirno gledali kao na tvrđavu klasnih privilegija. Drugim riječima, sada se u SAD veliko bogatstvo najčešće ne stiče nekim trudom, zakonitim ili nezakonitim, pozitivnim ili negativnim, već se nasljeđuje. Od gornjih 0,5 posto vlasnika gotovo su svi svoje bogatstvo stekli nasljedstvom.« (40)

U krugu krupnih bogataša ističe se nekoliko porodica koje svojim nasljednim bogatstvom i danas neprikosnoveno stoje na vrhu američke piramide bogatstva. Ključ pravog bogatstva je obiteljsko bogatstvo; »gotovo sve velike dohotke koji godišnje prelaze milijun, 500.000 ili čak 100.000 i 50.000 dolara nasljednici danas stvarno dobivaju od starih bogatstava.« (147)

Porodična su bogatstva najčešće teško izmjerljiva iz jednostavnog razloga što je cjelokupno bogatstvo razdijeljeno na nekoliko pripadnika porodice (ponekad ih je i preko 1000. kao što je to slučaj s bogatstvom Du Pontovih), dio je, najčešće i najveći dio, koncentriran u zakladama, a mnoštvo paketa dionica (od kojih je velik postotak kontrolni paket određenih firmi) omogućuje tim porodicama i veću moć u mnogim firmama nego li bi to inače bilo moguće s obzirom na broj dionica koju posjeduju. Tako svako izricanje bogatstva pojedine porodice predstavlja samo procjenu, pa je onda razumljivo da te procjene mogu odstupati za milijardu i više dolara, ovisno o dostupnosti izvora podataka pojedinim procjeniteljima. Lundberg u razmatranje najbogatijih porodica uzima Du Pontove čije bogatstvo procjenjuje na oko 7,5 milijardi dolara i dodaje: »Du Pontovi, koji su međusobno usko financijski povezani, sposobni su s obzirom na današnje cijene u svakom trenutku iskoristiti oko 7,5 milijardi dolara za političko-ekonomski pritisak u zemlji.« (158)

Druga porodica po bogatstvu, na temelju procjene časopisa »Fortune« je porodica Mellona čije je bogatstvo procijenjeno na oko 1,6 do 2,8 milijardi dolara. Međutim, preračunavajući pakete dionica i bogatstvo koncentrirano u zakladama koje su Melloni osnovali, Lundberg procjenjuje da je to bogatstvo znatno veće i da doseže možda i 7 milijardi dolara.

Porodica Rockefeller, bez obzira što figurira kao pojam bogatstva u očima prosječnog građanina, i ne samo u SAD, po procjeni iz 1957. godine daleko je siromašnija od prvih dviju porodica; a njeno je bogatstvo procijenjeno na »tričavih« milijardu do najviše 1,9 milijardi dolara. Međutim, Lundberg to bogatstvo procjenjuje po cijenama iz 1962 godine na oko 2,8 milijardi dolara, što je, po svemu sudeći, mnogo bliže istini, pogotovo ako se uzmu u obzir mnoge filantropske zaklade ko-

je su Rockefelleri osnovali da bi izbjegli plaćanje poreza i očuvali nedirnutim svoje bogatstvo.¹

Četvrta, »najsiriomasnija« porodica iz kruga vodeće četvorke, je Fordova porodica čije je bogatstvo procijenjeno 1957. na najmanje 325 i maksimalno 500 milijuna dolara. Lundberg navodi da je »prema vlastitim knjigovodstvenim knjigama vrijednost različitih vrijednosnih papira i dionica Ford Motor Company i drugih koje su vlasništvo Fordove zaklade, bila potkraj 1964. godine 2,4 milijarde dolara«. (177) Međutim, zbog politike osnivanja zaklada, skrbničkih fondova, kao i klasificiranja dionica na tzv. A i B dionice vrlo je vjerojatno da je bogatstvo Fordovih daleko veće. Fordovi su stvarali svoje zaklade temeljene na »standardnoj doktrini« čija se suština može sažeti ovako: »Dobrotvorna djelatnost koja se ostvaruje preko dobrotvornih zaklada oslobođenih plaćanja poreza igra danas važnu ulogu u planiranju bogatstva. Osim humanih aspekata takve djelatnosti porodična zaklada može postati stvarno sredstvo smanjenja poreza na dohodak i bogatstvo, a može očuvati kontrolu nad čvrsto povezanom korporacijom u rukama porodice dobrotvora.« (181) Drugim riječima: zaklade omogućuju smanjenje poreza; one su sastavni dio »standardne doktrine.«

Komentirajući »standardnu doktrinu«, Lundberg zaključuje: »uvijek treba nastojati da se plaćaju najmanji porezi, svojim službenicima davati najmanje plaće, određivati najviše cijene i zakupnine i nikad ništa ne poklanjati, ako poklon ne osigurava skrivene osobne prednosti koje lihvarski kompenziraju njegovu vrijednost. Vlasnici velikih bogatstava obično nastoje da se strogo drže te doktrine.« (182) Carstvu četiri porodice treba pridodati i nešto »siromašnije«, ali još uvijek toliko bogate porodice i pojedince da se normalnom čovjeku zavrti u glavi — npr. članove porodice Pews (Sun Oil Company), J. Paul Getty (Getty Oil Comp.). Svi ostali milijuneri, dolarski daka, daleko su ispod te financijske krème Amerike. Govoreći o karakteristikama tih najbogatijih Amerikanaca, Lundberg ističe: »Svi su

ti ljudi rođeni Amerikanci. Njihove obitelji naraštajima žive u Americi. Svi su više-manje naslijedili bogatstvo i uz iznimku Du Pontovih mnogo su obrazovaniji od osnivača svojih dinastija. Mnogo šire gledaju na svijet i na prvertljivost sudbine. Mladi članovi svake od tih porodica pripadaju najmanje u treću generaciju bogataša, a u porodici Du Pontovih kupa se u zlatnom potoku već sedmi naraštaj. Njihove sudbine pobijaju američko narodno vjerovanje da se obogaćeni siromasi nakon tri naraštaja vraćaju razbijenom koritu. Sigurno je da ni pred jednim od tih bogataša ne stoji takva perspektiva.« (184)

Šire gledajući, opravdano je postaviti pitanje: tko su ti bogataši koji »vladaju Amerikom«? Lundberg daje anatomske presjek vrha američkih bogataša. Tako utvrđuje da oko 200.000 porodica koje se nalaze na vrhu piramide bogatstva u SAD, a čija je imovina procijenjena na 500.000 dolara i više, posjeduje 22 posto cjelokupnog privatnog bogatstva u zemlji i oko 32 posto investicione imovine. Ako tu grupu proširimo porodicama koje imaju 100.000 i više dolara imovine, izlazi da 1,4 milijuna domaćinstava u SAD (od 57,9 milijuna domaćinstava) drži 43 posto cjelokupnog privatnog bogatstva i oko 65 posto sve investicione imovine SAD. »Upravo taj veliki postotak bogatstva koje im pripada osigurava tim relativno malim grupama golemu moć u političkom i ekonomskom životu SAD i opravdava naziv »moćni« koji upotrebljavamo govoreći o njihovom bogatstvu.« (191)

Uzimajući u obzir te podatke, opravdani su zaključci koje autor iznosi na nekoliko mjesta, kao npr. »U SAD praktično postoji jedna stranka: stranka vlasnika« (55), odnosno »zemljom ne upravljaju zakonski izabrani narodni predstavnici na zasjedanjima u Washingtonu, već grupe koje stoje iza aparata za daljnjsko upravljanje, grupe gazda blagajničkih šifara« (92) ili govoreći o zakonima koje je Kongres izglasao, Lundberg pomalo zajedljivo konstatira: »Premda je konačnu odluku donio Kongres, ne treba sumnjati da su odluke već bile donesene u visokim krugovima koji su za njih bili jako zainteresirani, a onda ih je nakon kratkog pogađanja Kongres samo potvrdio.« (314)

Lundberg pobija i neke dosta uvriježene tvrdnje. Tako ukazuje na neodrživost tvrdnje prema kojoj sve veći broj dioničara polako, ali sigurno razbija monopol koji krupni bogataši

¹ Ovih dana u našim se knjižarskim izlozima nalazi zanimljiva studija Myer Kutza »Rockefeller Power«, Pinnacle Books, New York City 1975, sa zanimljivim nadnaslovom: »Može li Amerika očekivati Rockefellera u Bijeloj kući?« a među mogućim kandidata tima navode se: »Nelson, John, Laurance, David, Abby i prijatelji.«

drže u svojim rukama. Neumoljivi podaci pokazuju da, unatoč činjenici da se broj dioničara 1965. približio broju od oko 20 milijuna, još uvijek 85.000 ljudi kontrolira preko 75 posto svih dionica, uključivši tu, dakako, kontrolne pakete dionica koje daju pravo glasa, a time i odlučivanja u kompanijama, bilo da se radi o nefinancijskim korporacijama ili o financijskim institucijama (192—3)

Druga tvrdnja, ustaljena i u znanstvenim krugovima, pogotovo među američkim sociolozima, prema kojoj korporacijama sve više i sve presudnije upravljaju menežeri u ovoj se studiji dovodi u pitanje, i to, čini se, vrlo opravdano. Autor, naime, tvrdi da je ta tvrdnja bila najobičniji mit »kojim se u odgovarajuće kritiko mogla usmjeravati nemirno raspoložena masa, naročito za velike krize i za drugog svjetskog rata. Svima se osobito sviđala zamisao prema kojoj su krupni dioničari postali nemoćni ili silaze s pozornice.« (253)

Analizom 500 najvećih kompanija autor utvrđuje da nema ni govora o mogućem odvajanju vlasništva od upravljanja, mada priznaje nužnost lučenja pukog operativnog upravljanja od kontroliranja, koje ipak, u krajnjoj liniji, vrše vlasnici. Lundberg zaključuje: »Ni u jednom slučaju, osim u onima gdje kompanijom upravljaju upravitelji koje je postavio sud, ne može se dokazati da je vlasništvo odijeljeno od aktivnog upravljanja.« (252)

Analiza koju izvodi Lundberg, a čini se da mu analiza nije jača strana, jer se u svijetu broji i činjenica osjeća mnogo sigurniji i jači, na temelju iznesenih podataka pri kraju prvog toma svog djela vrlo je zanimljiva. Naime, autor zaključuje da se slično načinu upravljanja »tipičnom američkom korporacijom« može izvesti i model upravljanja američkim društvom, točnije državom. Čini nam se da autor u tome ne griješi.

Tako on naglašava kako je osnovni »sadržaj ovog poglavlja taj da gotovo u cijelom američkom ekonomskom sistemu vlada više od 500.000 ljudi. (...) Ti ljudi gotovo potpuno kontroliraju privredu zemlje i nesumnjivo na nju uveliko utječu. Tim velikim utjecajem koriste se i u političkom životu zemlje.« (255) Nakon te tvrdnje autor bi trebao, barem nam se tako čini, započeti pravu analizu, kako je to naznačilo u podnaslovu svoga djela — studiju o moći novca danas, odnosno pokazati tko, ali i kako, vlada Amerikom. Jer razlika

između bogatih i siromašnih nije najveća u rasponu njihovih dohodaka, već upravo u društvenoj moći koju im njihovo bogatstvo osigurava. Dakako da i Lundberg shvaća nužnost takve analize, on je čak i započinje, ali je ne uspijeva konzekventno izvesti.

Ono što frapira pažljivija čitatelja, a doista treba biti strpljiv da se knjiga prepuna podataka dočita do kraja, što se na kraju ipak isplati, je nezaustavljiv proces koncentracije. Tako tek oko 7.000, često međusobno povezanih, korporacija ostvaruje preko 83 posto ukupne ostvarene proizvodnje u SAD. Prema tome, »potpuno je jasno da onaj kome pripadaju krupne korporacije ili tko ih kontrolira, kontrolira i lavlji dio privrede zemlje. Dakle, općenito mišljenje kako su korporacije vlasništvo malih dioničara u osnovi nije točno. **Mali dioničari je koristan, ali se s njim ne mora računati ozbiljno.** Njegov utjecaj na poslove korporacije nije veći od utjecaja običnog službenika. **Jednom rječju: on je ništica, nitko.** (257)

Dokle ide koncentracija u korporacijama govori i podatak da je jedan ekonomist, govoreći o »American Telephone and Telegraph Co.«, izjavio kako »ATT nije kompanija nego kvazipolitička država«. (260); zato nije neobična Lundbergova tvrdnja kako »rukovodioci krupnih korporacija rješavaju gotovo jednake probleme kao američki predsjednik, a to su: rat ili mir, međunarodna platna bilanca, sporazumi, nezaposlenost i radničke plaće, bruto nacionalni produkt, visina kamata, financijski izdaci, državni dug, porez itd.« (261)

Prema tome, povezanost krupnog biznisa i politike očita je, a da bi krupni biznismeni mogli postići svoje ciljeve, moraju vrlo usko surađivati s političarima. Važno mjesto njihova sastajanja i dogovaranja čine ekskluzivni klubovi smješteni u najvećim američkim gradovima — u New Yorku, Washingtonu, Chicagu, San Franciscu, Dallasu, Bostonu. Teško je, naravno, označiti koji su klubovi najelitniji, ali opće je prihvaćeno mišljenje da Links, Knickerbocker, Metropolitan, Racquet and Tennis Club, Brook, Union i Union League svakako predstavljaju vrh među elitnim klubovima koja Lundberg naziva »neka vrsta predvorja finansijsko-političkog imperija.« (297)

U tim elitnim klubovima političari i biznismeni u izravnom kontaktu sporazumijevaju se o zajedničkim akcijama i uslugama koje će izvr-

šiti jedni drugima. Upravo na tim mjestima biznismeni stječu odlučujući utjecaj na političke odluke koje će se donijeti, a političari sebi takvim uslugama osiguravaju unosna zaposlenja na čelu neke od moćnih korporacija nakon što im istekne politički mandat. Ulazak u takve klubove predstavlja privilegiju koja se može usporediti samo s dodjeljivanjem plemičke titule.

Ako su klubovi mjesta koja se nazivaju »predvorjima financijsko-političkog imperija«, postavlja se pitanje: tko su članovi financijsko-političkog imperija. Lundberg jasno odgovara — tri grupe političara čine financijsko-politički imperij (riječ političar upotrebljava se sasvim uvjetno). Te grupe su: financijski političari, korporacijski političari i vladini političari, a između te tri grupe političara postoje izuzetno jake veze koje ih povezuju u nerazdvojnu cjelinu.

Financijski političari odlučuju o poslovima čiji je karakter takav da imaju posljedica po životno države, a regrutiraju se iz malobrojnog kruga ljudi koji drže kontrolne pakete dionica u glavnim korporacijama. Odluke koje oni donosi imaju ne samo nacionalni nego često i međunarodni značaj.

Drugu grupu čine korporacijski političari, dakle, visoki i najviši službenici vodećih kompanija, koji ujedno predstavljaju i kategoriju najbolje plaćenih građana SAD. Tu grupu čini relativno uzak krug ljudi koncentriran u 50 najkrupnijih industrijskih korporacija, 50 najvećih komercijalnih banaka, 50 kompanija komunalnih usluga, 50 transportnih kompanija, 50 osiguravajućih kompanija i 50 najkrupnijih trgovačkih firmi. U tih 750 divova američkog privrednog, ali i neprivrednog, života koncentrirano je prema oštrijim kriterijama oko 5.000 korporacijskih političara, a ako se kriterij malo ublaži, u taj bi krug ušlo još oko 5.000 korporacijskih političara.

Treću grupu čine vladini političari — senatori, kongresmeni i visoki funkcioneri u aparatu vlasti i administraciji. Tu grupaciju čine ljudi koji se, baveći se politikom, ujedno i izuzetno brzo bogate na dva načina — relativno visokim godišnjim prihodima (prosječno cca 30.000 dolara), ali se obilato koriste i mogućnostima da se raznim, najčešće ilegalnim metodama brzo uvećaju i oplode vlastiti imeci. Iako ustav zabranjuje mito, mogućnost poklona ostaje, ali kako bi na tu vrstu prihoda trebalo platiti pri-

hod, bilo bi relativno lako ustanoviti koliki su nusprihodi vladinih političara. Prema tome, vladini političari koriste se primanjem poklona, financiranjem kampanja i sličnih akcija, a »pokloni« koji se daju za podršku nekom zakonskom prijedlogu također predstavljaju važnu stavku prihoda. Interesantno je kako jedan veteran među lobistima opisuje svoj način djelovanja: »Svaki čovjek koji nastoji provesti ovaj ili onaj zakon plaća tu u gotovom. Nije riječ o tome da se ode senatoru i pita ga želi li zaraditi 5000 dolara, da bi podržao njegov zakonski nacrt. O tome se uopće ne može govoriti.

Umjesto toga s njim se ugovori sastanak bilo gdje, samo ne u njegovoj kancelariji. **Ne kaže mu se što želite. On to zna.** (istakao F. B.) Govorite mu kako razumijete da je pred njim teška izborna kampanja ili da je tek završio tešku kampanju i da biste mu htjeli pomoći u pokrivanju troškova. Zatim mu ostavljate kuvertu s novcem. O pravom razlogu ne kažete ni riječi.« (111/II tom) Očito je, dakle, da u ovoj igri mogu igrati samo oni koji znaju pravila igre i koji su ih voljni poštovati. Onog časa kad netko prekrši pravila igre sam ispada iz nje.

Između vladanih političara s jedne strane i financijskih i korporacijskih političara s druge strane postoji čvrsta uzajamna povezanost, stvara se grupa, establishment s identičnim interesima i ciljevima. U tom krugu ljudi postoji izuzetno dobro razvijena horizontalna cirkulacija — visoki službenici korporacija lako prelaze na službovanje u administraciji, a vladini političari nakon isteka mandata zauzimaju vodeća mjesta u korporacijama.

Financijski političari, ti vladari u sjeni — koja je sve manje sjena — obilno opskrbljuju vladine političare »debelim prilozima« pomažući time i njihovo bogaćenje — ali nikada do te mjere da bi se mogli, zahvaljujući bogatstvu, osamostaliti — a za uzvrat dobivaju onakve zakone kakvi im trebaju (usporedi 128/II).

Samo zahvaljujući takvoj snažnoj sprezi moguće je nesmetano djelovanje i daljnje širenje financijsko-političkog imperija; »područje djelatnosti predstavnika financijsko-političkog imperija jest cijeli svijet« (190/II), a granica djelovanja je nebo. Vjerojatno stoga Lundberg zaključuje, spominjući put Davida Rockefellera u SSSR i njegov susret s N.S. Hruščovim, kako je postojala neka veza između tog puta i »povećanja trgovačkih veza američke

privrede sa sovjetskim blokom» (191/II). Nesumnjivo je ta veza I jača nego II bi se moglo na prvi pogled pretpostaviti.²

Utjecaj koji imaju financijeri političari na kreiranje politike u SAD besumnije je velik, a o razmjerima tog utjecaja može se samo nagađati jer egzaktnih podataka jednostavno nema, dobro se kriju.³

Zahvaljujući samo takvoj sprezi vrha bogataške Amerike i vladajućih krugova, a nemoguće je te dvije kategorije razdvojiti, bio je moguć i rat u Vijetnamu i cijeli niz poteza koji nisu koristili američkom narodu, radnicima i onom sloju od preko 98 posto građana SAD koji ne spadaju u krug porodica čiji se godišnji prihodi kreću od 50 do 100 tisuća dolara. Pri tome treba imati na umu da poseban utjecaj na kreiranje, naročito, vanjsko-političke orijentacije, ima tzv. vojno-industrijski kompleks SAD koji predstavlja nevjerovatno velik potencijal i čiju je moć praktički nemoguće ograničiti, barem što se tiče redovnih zakonodavnih mogućnosti.

Lundberg uviđa mnoge nepravilnosti u funkcioniranju »najdemokratskijeg sistema«, ali putevi i mogućnosti koje on predlaže za rješavanje nagomilanih problema nikako ne izlaze van granica sistema i društva u kojem živi. Na nekoliko mjesta spominje čak i Marxa kritizirajući njegovu teoriju proleterske revolucije bez nekih valjanijih argumenata. Očito je da Lundberg nije pristalica nasilne promjene postojećeg društvenog sistema, a način na koji piše o radničkoj klasi (sažalno i bez vjere u njenu snagu i mogućnosti) jasno pokazuje da radnička klasa za Lundberga nije ta sila koja bi mogla izmijeniti bilo što u postojećem sistemu. Evolucionist, a Lundberg to jest, oče-

² Htjeli bi samo spomenuti silno povećanje trgovinske razmjene između SSSR i SAD nakon susreta na vrhu (Brežnjev-Nixon, Brežnjev-Ford) a koja bi bili vjerojatno i veća kada bi obje strane mogle ponuditi dovoljno atraktivnih roba za trgovinu.

³ U prilog ovoj tvrdnji podsjećamo na seriju napisa o Trilateralnoj komisiji objavljenih u »Startu« od broja 220—223 (19. VI — 13. VII do 10. VIII — 24. VIII 1977.) Čini nam se da je uloga krupnog kapitala u tim napisima prečijenjena, ali svakako treba uzeti u obzir tvrdnju da je upravo zahvaljujući Trilateralnoj komisiji Jimmy Carter izabran za predsjednika SAD.

⁴ Usporedi o tome više u: R. Vukadinović, Sila i interesi, Vanjska politika SAD, Centar za kulturnu djelatnost omladine, Zagreb, 1972. str. 119—187; Također usporodi: Pjadyšev, Voenno-promyslennyj kompleks SSSR, Voennoe izdatel'stvo Ministerstva oborony, SSSR, Moskva, 1974.

kuje da će se situacija sama po sebi raščistiti, odnosno da će kapitalizam pritisnut silnim problemima polako bivati nagrizan iznutra što će postupno dovesti do potiskivanja monopola, a samim time i snage i moći koji proizlaze iz finansijskog carstva monopola. U traženju, a naročito u davanju odgovora na to pitanje Lundberg nam ostaje dužan. Preuzima ocjene koje je u svojoj studiji »The Limits of American Capitalism«⁴ dao Robert L. Heilbroner, odnosno ostaje kao i Heilbroner u granicama postojećeg sistema.

Jedina snaga koja bi mogla nešto učiniti u promjeni postojećeg sistema jest nova elita. Tu novu elitu čine »novi vojni stvaraoci politike (vojni političari), profesionalni stručnjaci iz akademskih krugova (...) i možda rukovodioci koji su izbili u javnost stvaranjem velikih radničkih sindikata« (283/II), a sam Lundberg tome pridodaje i tzv. »prosvjetne političare« (280/II).

Istini za ljubav mora se dodati i konstatacija koju Lundberg iznosi (I opet preuzima od Heilbrонера!) »kako ne postoji neposredna potreba da znanost i kapitalizam budu tako žestoko u sukobu koliko postoje suštinske suprotnosti — znanost da nametne humanu volju društvu i kapitalizam da mu dozvoli da funkcionira napamet kada nije subjekt volje«. Ali dok je znanost društveno aktivna, kapitalizam je društveno pasivan i »najzad kapitalizam se važe na vazi znanosti i utvrđeno je da je završio ne samo kao sistem već i kao filozofija« (285/II). Ne preostaje nego se složiti s tom konstatacijom, uz nadopunu da opasnost od sukoba znanosti i kapitalizma, barem ne u smislu znanosti i »znanstvenika« kako ih shvaća Lundberg — tj. kao prosvjetne političare — pri čemu Lundberg očito ne pravi distinkciju između znanosti i prosvjete, za sada ne postoji. Ne treba tražiti dalje od H. Kissingera, odnosno Zbigniewa Brzezinskog.

Šteta je, a to je ujedno i najveća Lundbergova mana, što autor, unatoč ogromnom i prebogatom činjeničnom materijalu, vrlo teško izvodi zaključke, pa se stiče dojam kako je teorijski slabije »potkovan« i kako na poslu teorijskog uobličavanja podataka »nije kod kuće«. Lundberg unatoč tome što mnoge probleme uvida, pravilno ih postavlja i pokušava tražiti razrješenja ostaje do kraja proizvod američkog društva i američkog načina mišljenja,

⁵ Granice američkog kapitalizma.

odnosno, kako to u pogovoru iznosi A. Dragičević »priznaje se da je tradicionalnom kapitalizmu došao kraj i traži se takvo oslobađanje radničke klase koje neće biti djelo same radničke klase« (295).

U drugom dijelu svoje studije Lundberg nam, što je opet mnogo prihvatljivije američkom čitaocu nego našem, razotkriva bogataše i u njihovoj privaciji, naravno, koliko je to moguće. Tako saznajemo o načinu života »posvećenih« žitelja, o njihovim područjima najvećeg utjecaja, o njihovoj naobrazbi (koja je, uz čašne i rijetke iznimke, niska i mizerna), ljubavi prema umjetnosti, ali i o ljubavi radi ljubavi prema svemu što kulturni svijet smatra ljepim ili vrijednim, o njihovom poimanju uspjeha, raskošnim gozbama i rezidencijama (o kojima doznajemo kako su građene, gdje, s koliko soba i slično), pa čak i to što bogataši misle o sebi. A oni, američki bogataši, dajako, nisu skromni i o sebi misle na način kako su mislili najsjajniji i najmoćniji evropski kraljevi, uključivši tu, vjerojatno, i vjeru u božansko porijeklo (usporedi 244/I). A uistinu, čak i bez obzira na njihova »jadna osobna dostignuća« — kako to misli čak i Lundberg — »bogataški život na svoj je način jednoličan kao i život siromaha, bez velikih iznenađenja« (245/II). Kakav bi drukčiji u postojećem sistemu i mogao biti?

Franjo Butorac

Problem manjina u jugoslovensko-austrijskim odnosima

Zbornik članaka i dokumenata

Uredio: Bogdan Osolnik

Autori članaka:

Jančar Matjaž, Klemečić dr. Vladimir,

Nečak Dušan, Osolnik Bogdan, Turk Danilo,

Valentić Mirko, Vukas dr. Budislav, Zorn dr.

Tone

Izdaje:

Savezni komitet za informacije

Objavljuje:

»Jugoslavenska stvarnost«, OOUR

»Međunarodna politika«

Nacionalne manjine kao posebne grupe ili skupine pojedinih naroda nastale su pod utjecajem povijesnih zbivanja u različitim društvenim, političkim i kulturnim okolnostima. Naša zemlja je među onima u Evropi koja, kao što je poznato, od više nacija tvori socijalističku zajednicu, a s njima i u njoj ravnopravno žive mnogobrojne nacionalne manjine ili narodnosti. Naziv je utvrđen novim ustavnim sistemom. U SFRJ prema popisu od 1971. godine živi 2.200.693 pripadnika različitih narodnosti, etničkih i drugih grupa što je 10,8 posto stanovništva.

Njihov položaj je reguliran vrlo suvremeno: zajamčena su im sva temeljna ustavna prava, a osigurani su i elementarni uvjeti zaštite, realizacije i korištenja tih prava. »Narodnosti Jugoslavije ne osjećaju se kao nacionalne manjine u Jugoslaviji, njenim republikama i pokrajinama, već kao sastavni dio samoupravnog društveno-ekonomskog, idejno-političkog i kulturnog bića naše samoupravne i demokratske zajednice. Nije neskromno podvući da Jugoslavija i u slučaju nacionalnih manjina, narodnosti, predstavlja istinski pozitivni presedan u suvremenom svijetu, da pruža primjer za suštinski prilaz pitanjima narodnosti i za usklađivanje normativnog i stvarnog.«¹ Ako pak pogledamo kako žive nacionalne manjine ili narodnosti, naših ili drugih, dakle ako pogledamo njihov položaj u Evropi, pa i u svijetu, naći ćemo cijeli niz različitih rje-

¹ Hasan Ramadani, Ravnopravnost narodnosti u Jugoslaviji. Prilozi i dokumenti — »Jugoslavija i evropska bezbednost i saradnja«.

šenja. Iako počivaju na suvremenim pravnim projektima, bilateralnim ugovorima, univerzalnim načelima Ujedinjenih naroda, odnedavna i na načelima što ih obećavaju nakon Helsinške konferencije i Beogradskih sastanaka novi odnosi i konstruktivniji pravci evropske suradnje, ipak breme prošlosti, puno različitih predrasuda, u mnogo slučajeva nepravedno opterećuje položaj nacionalnih manjina.

Nedefiniranim ili nedovoljno humano definiranim položajem nacionalnih manjina, dakako u društveno-historijskom smislu, može se ocjenjivati odnos koji nastaje iz društveno-ekonomske strukture kapitalističkog (i ne samo kapitalističkog) sistema s uskoćom i ograničenjima što ih reproducira državno vlasništvo, podjela rada, naposljetku klasne trzavice i suprotnosti. Razumljivo da takav odnos prema nacionalnim manjinama ne čini dobro međususjedskim, međudržavnim odnosima, pa ni toliko potrebnoj međunarodnoj suradnji.

Stjecajem povijesnih okolnosti u pokrajinama susjedne Republike Austrije, u Koruškoj, Štajerskoj i Gradišću, živi brojni živalj naših narodnosti Slovenaca i Hrvata. Slovenci su od 6. stoljeća naseljavali Korušku, koja je kao slovenska kneževina doživjela njemačku kolonizaciju, osobito u 19. stoljeću za vrijeme Habsburške monarhije postavši naposljetku austrijska pokrajina. Njena slovenska autohtonost, sadržana i u nazivu Carantanus, Karantania (Korošec) danas se namjerice prešućuje. Prema crkvenim podacima u Koruškoj (zapravo u slovenskom dijelu Koruške) 1910. godine živjelo je 99.006 Slovenaca, dok se prema službenim podacima spominje oko 66.000.²

Profesor Mirko Valentić navodi da je »najvitalnija hrvatska narodna manjina — Gradišćanski Hrvati — smještena u istočnoj pokrajini Austrije Burgenlandu, koju su sami Hrvati prozvali Gradišće — danas gotovo jedina preživjela veća zajednica iseljenih Hrvata iz XVI stoljeća. Oni su do kraja sačuvali svoj jezik, kulturu, tradiciju, imaju izgrađenu organizacionu strukturu i svijest o pripadnosti široj zajednici hrvatskog naroda u »staroj domovini«. Njihov povijesni početak seže na razmeđe

XV i XVI stoljeća, dakle u vrijeme kada je zajednički interes evropskih država bio borba protiv Turaka. Kroz čitavo vrijeme ofanzivnih turskih ratova na prostoru hrvatske države trajale su seobe Hrvata. U samo jednom — sjeverozapadnom pravcu seobe, odselilo se u nekoliko desetina selidbenih valova između 150.000 do 200.000 Hrvata.³

Položaj obje narodne manjine, kako Hrvata tako i Slovenaca, nikada nije bio stabilno i cjelovito riješen. Za cijele svoje povijesti oni su morali voditi čas žešću čas slabiju borbu za svoja elementarna ljudska prava. A kad se bilo nadati da će ih valjano i ponajviše izboriti u trenutku pošto je 1955. godine i naša zemlja stavila svoj potpis na Državni ugovor o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije, ključna pitanja njihove ravnopravnosti ostala su zamagljena da bi se u posljednje vrijeme njihov položaj zabrinjavajuće pogoršao. Naime, austrijske vlasti stale su prebrojavati naš živalj, dopuštajući štoviše i druge oblike diskriminacije prema njemu, posve suprotno već utvrđenim, iako glede osnovnih prava narodnih manjina uistinu nedovoljnim, odredbama Državnog ugovora.

. . .

Kako je oko toga posve razumljivo provedena živa diplomatska aktivnost između naše zemlje i susjedne Austrije, a i naša javnost se (dijelom i austrijska) našla razbuzana i zabrinuta, to je bilo povoda i razloga da se priredi i publicira Zbornik članaka i dokumenata iz pera uglednih publicista i znanstvenika što se bave problemom manjina općenito a napose u jugoslavensko-austrijskim odnosima.

Kao što se spominje u predgovoru »... U publikaciji je kritički ocenjena austrijska zvanična politika u odnosu prema manjinama u svetlu odredaba Državnog ugovora (o uspostavljanju nezavisne demokratske Austrije, prim. J. V.), a posebno mere koje su usledile sporazumu triju parlamentarnih partija od 7. jula 1976. godine o zakonskom regulisanju položaja narodnosnih grupa i o sprovođenju popisa posebne vrste tj. o prebrojavanju manjina ...

² Dr Tone Zorn, Koruški Slovenci nekad i danas, Zbornik članak i dokumenata »Problem manjina u jugoslavensko-austrijskim odnosima«.

³ Zbornik članaka i dokumenata, Ibid, str. 47.

Poseban prilog obrađuje problem statističkih manipulacija na štetu manjina, kao i korišćenje popisa za vršenje pritiska na manjinu. Ilustrovano je tendenciozno i nenaučno koncipiranje redovnih popisa i neodrživost podataka prema kojima manjina rapidno nestaje, što, pored ostalog, pokazuje u kakvoj su atmosferi popisi vršeni i čemu služe. Najnoviji primer zloupotrebe popisa za vršenje pritiska na manjinu bio je posebni popis za utvrđivanje jezičke pripadnosti, sproveden 14. novembra 1976. godine na osnovu sporazuma političkih partija, a u suštini iznuden od organizacija koje žele oduzeti manjini njen manjinski značaj i koje bi na osnovi člana 7. i 9. Državnog ugovora morale već biti odavno zabranjene. I pored toga što je, naročito u Koruškoj i Gradišću, bio pretvoren u proveravanje »vernosti domovini« i popraćen raznim pritiscima na one koji se ne izjašnjavaju za nemački jezik, popis je doživeo neuspeh, ne samo zbog bojkota od strane koruških Slovenaca i Gradišćanskih Hrvata, već i solidarnosti dela austrijskog stanovništva.»

Valja naglasiti i ono što je u Predgovoru Zbornika podvučeno kao konstruktivan cilj te publikacije. Usprkos činjenici što je u tim problemima implicirana i međunarodna odgovornost Austrije za nelzvršavanje međunarodno-pravnih obveza iz Državnog ugovora, kao i obveza o kojima govori Povelja OUN u odnosu na ispunjenje ljudskih prava, a odnosi se na sprečavanje svih oblika diskriminacije, publikacijom se želi »doprineti trezvenom rasuđivanju i dijalogu o problemu koji ne opterećuje samo odnose između većinskog naroda i manjina unutar Austrije, već izaziva i krize u odnosima između dve susedne zemlje, te predstavlja smetnju pozitivnom ostvarivanju njihovih zajedničkih interesa na bilateralnom i širem međunarodnom planu.»

Na kraju Zbornika uz ostalu dokumentarnu građu uvršten je i intervju što ga je Edvard Kardelj dao austrijskom časopisu »Profil« 13. studenog 1976. godine potanko osvijetlivi povijesnu, političku i pravnu stranu cijelog problema, a napose objektivne i opravdane motive zbog kojih se Jugoslavija zalaže (a i vjeruje) u realne mogućnosti pravednog rješenja u duhu Helsinških zaključaka kao i potrebnog razvoja dobrih jugoslavensko-austrijskih odnosa.

Josip Vuković

Politika nesvrstavanja od ideje i doktrine do akcije i prakse

Čedomir Vučković:

**»Nesvrstanost u misli i delu Tita«.
Rad, Beograd, 1977.**

Dugogodišnji beogradski novinar Čedomir Vučković posvetivši se politološkom radu publicirao je studiju »Nesvrstanost u misli i delu Tita«. Samim time našao se u velikom i prostranom polju opažanja nadasve bogate građe što je i te kako značajna ne samo kvantitetom tekućih aktualnih informacija već i cijelim sadržajem opsežne, povijesne vrijednosti. Kako se u nas teoretskim istraživanjem pokreta nesvrstanosti bavi tek nekoliko autora (pretežno s Beogradskog univerziteta i u okrilju Instituta za međunarodnu politiku i privredu), to je ta najnovija studija dobro došla, te je ujedno najava jednog mladog autora na području te vrste političko-povijesnog štiva. Na svoj način studija upotpunjuje i cijeli niz jubilarnih publikacija uz 40. godišnjicu dolaska druga Tita na čelo Saveza komunista Jugoslavije i njegov 85. rođendan.

No, kako i sam autor ističe, »polazna osnova u njegovom radu bilo je jugoslavensko opredjeljenje za socijalizam i samostalni specifični put u izgradnji demokratskog i humanog društva, oličenog u samoupravljanju. Stoga je valjalo promatrati sva bitna razdoblja iz aktivnosti Josipa Broza Tita, posebno onih koja se odnose na prelomne trenutke naše epohe«.

Treba lučiti povijesne i teoretske determinante politike nesvrstavanja. Enciklopedijskim riječima definicija je jednostavna: nesvrstavanje je vladajući smjer u vanjskoj politici novooslobođenih zemalja i mnogih država koje su nastale kao rezultat socijalnih i političkih revolucija u toku ili nakon drugog svjet-

skog rata. Politiku nesvrstavanja obilježava borba za mir, ekonomsku, političku i kulturnu suradnju između svih zemalja, za miroljubivu aktivnu koegzistenciju, protiv dominacije, ekonomskog i političkog potčinjavanja, tutorstva ili drugih oblika zavisnosti naroda i zemalja, a za puno ostvarenje prava svakog naroda na samoodređenje. Kao izraz nezavisne politike nasuprot politici sile blokovskih, u vojno-političke saveze svrstanih zemalja, politika nesvrstavanja se javila kao negacija blokova i blokovske logike u međunarodnim odnosima.¹

Sam termin prvi je upotrijebio Jawaharlal Nehru još prije nego što je postao premijer Indije. Dok je njegova zemlja bila na pragu oslobođenja, a on u prvim redovima borbe protiv kolonijalizma, 1946. godine ocrtavao je okvirni nesvrstani položaj Indije time što je iz njena povijesnog i političkog iskustva koncipirao kao realno i neophodno da se distancira od natjecanja velikih sila. U isto vrijeme zalagao se za aktivno sudjelovanje u svjetskoj politici, što je značilo boriti se za slobodu i mir u svijetu².

Sjetimo se, bilo je to vrijeme hladnog rata koji upravo zbog rivalstva velikih sila uzima maha; to je također vrijeme već formiranih vojnih blokova koji se daju u etapnu trku naoružanja; također je to vrijeme u kojem započinje naše epohalno razdoblje raspada kolonijalnog carstva, a s njime i epoha svjetske antiimperijalističke revolucije.

U spletu svih tih zbivanja nabijenih opasnošću i suprotnostima politička platforma nesvrstavanja rađa se kao obećanje i kao alternativa mogućem svjetskom sukobu. Ideja se pretvara u program koji osim Indije ubrzo prihvaćaju mnogobrojne zemlje svijeta, pogotovo širom Azije, Afrike i Latinske Amerike gdje se u različitim povijesnim i društveno-ekonomskim uvjetima provode antikolonijalne kao i socijalističke revolucije mijenjajući političku kartu našeg globusa.

Nije nimalo slučajno što se među njima nalazi i Jugoslavija predvođena drugom Titom. Crpivši iskustvo iz naše povijesti, narodno-oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, Tito je došao do spoznaja identičnih Nehru-

ovim da je naš najbolji i jedini ispravan put vanjskopolitičke orijentacije u samostalnoj, slobodnoj i nezavisnoj politici, ali aktivnoj i angažiranoj, budući da negira i ne prihvaća blokovsku podjelu svijeta, politiku sile i hegemonije

Tako analizirajući Titovo revolucionarno djelo, autor studije Čedomir Vučković dopire do samih korijena opredjeljenja naše zemlje za politiku nesvrstavanja. Oni su povezani već s Titovom borbom za političku emancipaciju KP Jugoslavije. Nalazimo ih i jasno izražene u avnojskim odlukama 1943. godine. A nakon oslobođenja, dok nad Jugoslavijom lebde kraci mračnih formula jaltske računice, i kasnije pod naletom Staljinove informbirovske strategije, Titova misao izražena u njegovim govorima pred narodom nije samo misao o obrani naše nezavisnosti već je sastavni dio političke platforme nesvrstavanja koja iznad svega akcentira pravo na slobodu, nezavisnost i ravnopravnost svih naroda.

Može li se u tim sudbonosnim trenucima reći otvorenije i hrabrije nego što je drug Tito govorio, u isti mah jednostavno i duboko:

»Mi tražimo da svako bude gospodar u svojoj kući. Mi nećemo da budemo zavisni ni od koga...« ističući s tim u vezi svu širinu naše vanjske politike za koju 1950. godine iznosi slijedeće koordinate:

»I ekonomska i svaka druga moguća suradnja s onim zemljama koje su spremne za takvu suradnju na bazi punog poštovanja ravnopravnosti i nezavisnosti;

Suradnja na političkom polju sa svim zemljama koje se bore za učvršćenje mira i pravilno rješavanje međunarodnih pitanja, koja još postoje neriješena u vezi s prošlim ratom, ili bi ubuduće mogla iskrsnuti;

Vlada će i ubuduće braniti pred Ujedinjenim nacijama pravo malih i kolonijalnih naroda na slobodu i nezavisnost, to jest da sami odlučuju o svojoj sudbini;

Vlada FNRJ će i ubuduće imati ne samo negativan stav već će se boriti... protiv stvaranja blokova i interesnih sfera, jer je duboko uvjeren da takve podjele svijeta zaista predstavljaju latentnu opasnost ratnih sukoba i katastrofa za čovječanstvo. Vlada smatra da to nije put za očuvanje i učvršćenje mira, već da se to danas može jedino postići unutar Ujedinjenih nacija i strpljivim traženjem

¹ Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda.

² Politika nesvrstavanja u savremenom svetu, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1969.

načina za rješavanje međunarodnih pitanja.³ Kao autor knjige *Titovost i misli i delu Tita*, datira od samog početka našeg narodnooslobodilačkog rata da bi se kristalno manifestirao u svakoj daljnjoj etapi socijalističke revolucije u našoj zemlji, ponajprije u njenim prijelomnim trenucima kada bi u Titovom odgovoru, djelom, mišlju i stavom bio sadržan odgovor svih jugoslavenskih naroda i narodnosti na tu politiku. Nije pretjerano tvrditi da je takav primjer u ovoljetnoj društvenoj i političkoj konstelaciji našeg svijeta našao svezu i srodstvo s drugim narodima i drugim zemljama što su u različitim geografskim, povijesnim i gospodarskim uvjetima prolazile ako ne sasma identičan, a ono manje ili više sličan put borbe za svoju slobodu, nezavisnost i nacionalnu ravnopravnost kao i ravnopravnost u međunarodnim odnosima. Tako su u vanjskopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije dvije polazne točke — socijalističko i nesvrstano opredjeljenje — učvršćene i načelima Ustava od 1974. godine kao »udruživanje vlastitih stremjenja s naprednim težnjama čovječanstva.«⁴

Povijest politike nesvrstavanja rezultat je međunarodnih odnosa i društvenih uvjeta kroz koje je svijet prošao posljednjih desetljeća i kroz koje i nadalje prolazi. Kao ideja rođena na ruševinama kolonijalizma između antagonističkih blokovskih zidova a na poprištu hladnog rata ubrzo je evoluirala u akciju da bi s akcijom boreći se za vitalne interese ne samo (ne)oslobođenih naroda i zemalja već za pravednu stvar cijelog čovječanstva evoluirala, kao što ističe i autor ove studije Č. Vučković, »u političku doktrinu koju kreira i u svojoj međunarodnoj akciji ostvaruje pokret nesvrstanih zemalja«.

Rezultati pak te politike, čiji su tvorci uz Nehrua i Tita, Naser, Sukarno, Nkrumah kao i drugi državnici, sastoje se u davanju doprinosa »jačanju osnova svjetskog mira, dekolonizaciji kao razgrađivanju osnova sistema imperijalizma, borbi za stvaranje novog međuna-

rodnog ekonomskog poretka, borbi za univerzalnu slobodu i nezavisnost država; veliki ciljevi sadašnjeg i današnjeg angažiranja nesvrstano pokreta su pak opće i potpuno razoružanje, a kako je to uz izgradnju pravednog međunarodnog ekonomskog poretka jedan od najglavnijih zadataka današnjeg svijeta, očekivati je da će se neminovno razvijati dijalektička veza nesvrstano i socijalizma.«⁵ I autor studije »Nesvrstano u misli i delu Tita« Čedomir Vučković daje svoj prikaz svih tih bitnih komponenti doprinosa nesvrstano, a napose Titova doprinosa u tom međunarodnom političkom pokretu. Njegov rad je dobar okvirni uvid u šestnaestogodišnje rezultate organizirane aktivnosti nesvrstanih zemalja svijeta, napose u bit određenja naše zemlje, uloge i udjela druga Tita u rješavanju međunarodnih problema u današnjem svijetu koji upravo prema Titovoj viziji, zbog svoje sve veće međuzavisnosti i povezanosti, treba pronaći istinski izlaz u svijetu bez blokova, u zajednici ravnopravnih zemalja i naroda.⁶

Josip Vuković

³ Socijalizam broj 5/77 čl. Miloš Minić: »Tito — neimar pokreta nesvrstano«.

⁴ Radio Sarajevo — treći program 17/77 čl. dr. Momir Stojković: »Klasni karakter jugoslovenske politike nesvrstano«.

⁵ Socijalizam br. 9/1976 čl. dr. Ranko Petković: »Peta konferencija nesvrstanih u Kolombu«.

⁶ Čedomir Vučković: »Nesvrstano u misli i delu Tita«, »Rade«, Beograd 1977.

J. I. Coffey
Arms Control and
European Security:
A Guide to
East-West Negotiations

London 1977.
Chato and Windus. str. 236.

Sve dosadašnje rasprave o evropskoj sigurnosti nužno polaze od potrebe poduzimanja konkretnih mjera koje bi smanjile prijetnje i opasnosti što su ugrađene u poslijeratni razvoj svijeta i koje su na taj način postale sastavni dio međunarodnih odnosa. Posljednjih godina, usporedo s pojačanim naporima za stvaranje novih odnosa na evropskom tlu i razvijanjem osjećaja sigurnosti 35 država sudionica Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, intenzivirala su se i teorijska i praktična razmišljanja o mogućnostima realizacije novih oblika odnosa, koje bi se moglo nazvati kontrolom oružja. Iako je sam naziv tog značajnog procesa ponekad kontroverzan, a može podrazumijevati različite stvari i različite mehanizme postizanja novih odnosa, činjenica je da je dug proces naoružanja dobio nov prateći termin koji bi svakako trebalo uvrstiti u kategoriju mjera za jačanje razoružanja.

Knjiga profesora Coffeya sa Sveučilišta u Pittsburchu, koji se inače godinama bavi problematikom oružja i utjecaja što ga oružje ima na međunarodne odnose, polazi od nekoliko značajnih premisa. U prvom redu knjiga je u velikoj mjeri inspirirana posljednjim razvojem odnosa na međunarodnom planu, poglavito u Evropi i posljedicama koje bi odatle mogle nastati. S druge strane, ona je pokušaj da se uspostavi veza između evropske sigurnosti kao procesa koji je u toku i svih onih koraka koji bi mogli u doglednoj budućnosti pridonijeti smanjenju naoružanja. Promatrajući taj uzročno povezani odnos koji, ukoliko se teži trajnom angažiranju, mora biti stalno

uvjetovan novim okolnostima i prožet konkretnim potezima, pisac sebi stavlja u zadaću da osim pedantnog iznošenja određenih pogleda da svoj vlastiti doprinos, čime nastoji opravdati podnaslov djela.

Uz obilno korištenje brojnih podataka kao i odgovarajuće literature, Coffey vrlo stručno i temeljno postavlja analizu problema nastojeći biti u što većoj mjeri objektivna u sagledavanju te dosta delikatne problematike. Ako se traže glavne polazne postavke pisca, može se istaknuti da on prije svega polazi od činjenice da je, bez obzira na sve »detalje« ili pak eventualne inovacije, uspostavljen odnos pariteta između super država i koalicija koje oni predvode, te da to ostaje čvrsta realnost bilo kakvog budućeg razvoja međunarodnih odnosa. Iz toga slijedi i logičan zaključak koji već godinama nalazi svoju potvrdu u praksi međunarodnih odnosa da ni jedna strana ne smatra mogućim izbijanje namjernog globalnog konflikta u okvirima svog stratejskog planiranja. Ukoliko bi pak došlo do upotrebe taktičkog ili pak stratejskog nuklearnog oružja, bila bi to isključiva posljedica nekog incidenta ili nedovoljno promišljenog zbira slučajnosti. I na kraju, u naznaci tih općih odrednica koje karakteriziraju Coffeyev pristup, treba posebno naznačiti njegov napor da svaku situaciju promatra što realnije stavljajući se u ulogu određenog aktera, bilo NATO-a, Varšavskog ugovora ili pak blokovski nevezanih evropskih država.

Ističući da je u težnji za postizanjem sigurnosti svaka zemlja prije svega sklona jačanju svojih oružanih snaga koje imaju zadaću da ojačaju osjećaj sigurnosti, Coffey detaljno analizira postojeći odnos snaga i to u najširem smislu. Preko stratejskog nuklearnog oružja, zatim taktičkog i konvencionalnih vojnih snaga on daje potpunu sliku odnosa koji postoje u Evropi i, istodobno, namjene određenih vrsta oružja Shvaćajući vrijednost protivničkih snaga prije svega u njihovoj sposobnosti, a ne toliko u stvarnim namjerama da se poduzme određene akcije, Coffey razmatra sadržaj i mogućnosti kontrole naoružanja iznoseći različite oblike koji bi mogli biti upotrebljivi. U tom svjetlu on posebno detaljno promatra pregovore o smanjenju stratejskog naoružanja SALT, iznoseći kratak historijat pregovora, polazne pozicije obje strane kao i njihove političke i vojne namjere. Istodobno, pridržavajući se glavne teme svog rada, tj.

veze između kontrole naoružanja i razvoja evropske sigurnosti, autor posebno iznosi stajališta evropskih zemalja o SALT-u i njihove interese. Iako u toj analizi spominje stanovita strahovanja, osobito na strani američkih saveznika, koja se vežu uz mogućnost da SALT donekle smanji interes za Zapadnu Evropu, on ipak jasno ističe da bi svaki zastoj u pogledu daljnjeg razvijanja SALT-a, s obzirom na njegovu važnost, automatski imao negativnog efekta ne samo na pojedino područje nego na čitav proces detanta. Ta konstatacija u sadašnjem trenutku dobiva svoju potvrdu; unatoč strane s koje se promatraju novi pregovori, odnosno mogućnost razvijanja dijaloga, sigurno je da SALT još uvijek ostaje značajan pokazatelj glavnine odnosa koji se ugrađuju u proces popuštanja.

Pokazujući da pregovori o SALT-u imaju vrlo važno mjesto u glavnini međunarodnih odnosa, Coffey se ipak vraća realnostima evropskog razvoja u analizi taktičkog nuklearnog oružja. Po njemu upravo to pitanje posebno zanima Evropljane s obje strane s obzirom da se taktičko nuklearno oružje nalaze na evropskom tlu i da bi njegovim smanjivanjem mogle biti osjetno umanjene nuklearne mogućnosti u sadašnjosti i u budućnosti. Nakon opširne analize mjesta i značaja taktičkog nuklearnog oružja u doktrini jedne i druge alijanse, pisac ističe da ni jedna od njih ne bi bila spremna prihvatiti bitnija ograničenja na tom području. Ipak, u želji da iznese svoje mišljenje, kao uostalom u nizu drugih pitanja, on predlaže stanovite mogućnosti (smanjenje od 20% na obje strane ili pak zabranu uvođenja novih oružja na nekim geografskim područjima) što bi zajedno trebalo voditi unapređivanju odnosa na liniji Zapad-Istok.

Promatrajući pregovore o smanjenju vojnih snaga u Središnjoj Evropi (MBFR ili MFR) kao važan korak u naporima za razoružanjem, profesor Coffey najprije iznosi razloge jedne i druge vojne koalicije koji su utjecali na započinjanje pregovora kao i na različite polazne pozicije. Upuštajući se dalje u elaboriranje postojećeg stanja i odnosa, on jasno pokazuje asimetričnost koja postoji ne samo u doktrinama dvaju suprotnih vojno-političkih blokova, već i u njihovoj internoj organizaciji, logistici i borbenoj spremnosti. No ni takvo stanje nije obeshrabrilo Coffeya, koji je inače kao bivši američki visoki oficir svakako bio u prilici iznijeti svoja zapažanja i prim-

jedbe. Po njemu sadašnje stanje bečkih pregovora ne zadovoljava nijednu stranu, ali to ipak ne znači da nema izlaza. Relativno manjim koracima (redukcija ofenzivnog naoružanja na obje strane, ograničenje pojedinih vrsta oružja u graničnim područjima i sl.) mogli bi stvoriti klimu za razvijanje drukčijih odnosa u kojima bi se postupno mijenjali ustaljeni stavovi kao i interesi birokracije zainteresirane za jačanje vojne sile.

Razmatrajući mogućnosti općeg smanjenja naoružanja, Coffey se potrudio vrlo precizno naznačiti oblike koji bi trebali pridonijeti tome da NATO i Varšavski ugovor kao glavni nosioci vojne konfrontacije smanje svoje potencijale i da na taj način pomognu nove političke tokove u najširim razmjerima. U tom svjetlu on promatra ograničenja u pogledu razmjera i sposobnosti vojnih snaga, sužavanja mogućnosti njihove upotrebe i zabrane primjene vojne sile. Navodeći u svakom od slučajeva pozitivne i negativne strane, a uvijek autor ostajući na području realnog, američki autor ističe da bi njihov krajnji cilj morao biti ojačanje zapreke u pogledu upotrebe određenih snaga bilo u vojne ili političke svrhe povećavajući teškoće i cijenu stvarne upotrebe oružja. S druge strane, razvijanje novih oblika političkih odnosa među državama, uz razvijanje svestrane suradnje i proširenog komuniciranja, olakšalo bi mogućnost kontrole naoružanja i pojačalo bi osjećaj nacionalne sigurnosti. S tim u vezi on dobro zaključuje da promijenjeni tokovi ponašanja država mogu učiniti više nego puka kontrola naoružanja, odnosno da razvijeni kontakti mogu s vremenom otvoriti putove uskladenog rješavanja i vrlo osjetljivih vojnih problema.

U zaključku svoje knjige Coffey analizira mogućnosti koje bi kontrola oružja mogla unijeti u jačanje evropske sigurnosti. I ovom prilikom sumarno ocjenjuje opasnosti kako ih vidi Zapad i Istok, nastojeći istodobno pokazati koji putovi bi trebali biti otvoreni jednoj i drugoj strani. Mjere koje Coffey predlaže trebale bi Istok osloboditi strahovanja od izbijanja nuklearnog sukoba, dati im veću slobodu akcija u odnosu na SSSR i čvršće garancije protiv primjene sile u odnosu na njih. S druge strane, Zapadna Evropa bi po Coffey-ovom mišljenju, trebala krenuti jačoj ekonomskoj integraciji, čvršćoj političkoj zajednici i mogućnostima da postane snažnije prisutna u NATO-u. Promatramo li ove analize, odmah

je uočljivo da nisu simetrične i da je Coffey-
evo vojno razmišljanje jače od njegovih po-
litoloških analiza.

No unatoč ponečemu što bi se moglo zamje-
riti ovom radu, posebno njegovom završnom
dijelu, činjenica je da se radi o ozbiljnoj i
promišljenoj knjizi, koja na vrlo sistematičan
način daje cjelovit prikaz značajne problema-
tike naoružanja, odnosno razoružanja. Ne u-
puštajući se u analizu snaga i potreba koje
diktiraju naoružanje, kao i onih organiziranih
i vrlo utjecajnih krugova koji se suprotstav-
ljaju bilo kakvim koracima na planu smanje-
nja vojne sile, Coffey naravno nije mogao da-
ti punu sliku postojećeg stanja. On je preciz-
no pokazao odnose, opisao vrste oružanih
snaga i pregovore koji se vode naznačavajući
nove mogućnosti, čime je osjetno smanjio
djelokrug svojih istraživanja. Ako se knjiga
shvati u tom smislu kao priručnik ili vodič u
razgranatom svijetu oružja, uz iznesene pri-
mjedbe ona ima svoju upotrebljivost.

Radovan Vukadinović

